М. ЙОГАНСЕН

ОПОВІДАННЯ ПРО МАЙКЛА ПАРКЕРА

ДВОУ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

МАЙК ЙОГАНСЕН

ОПОВІДАННЯ
ПРО
МАЙКЛА ПАРКЕРА

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ХАРКІВ 1931

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати

ОБКЛАДИНКА РОБОТИ
ХУД. Г. ЦАПОК

ДВОУ. 4-а друкарня імени В. І. Леніна, Одеса, Пушкінська 18. Зам. № 1768.

Одміськліт № 2186/6607. 12/VI—31. 2½ арк. (ОСТ 364 Б₆) Тираж 5.000 пр.

ПЕРША ПОЯВА МАЙКЛА

Сонце світило дуже добре. Воно світило так весело й яскраво, наче то воно, сонце, а не Конні Стефен, приїхало у Мільвокі й устроїлось на посаду в конторі заводу з цілком конкретною, свідомою метою—бути поближче до Рут.

Воно загравало золотими льоконами на стіні так недвозначно, що Конні упустив з рук провід і ізоляцію і відчув потребу негайно й солідно поміркувати.

Він цілком погоджувався з тим, що їхати з Нью-Йорку в Мільвокі на таку саму посаду було принаймні колосальною дурницею. Але про це було вже запізно думати. Конні Стефен обмірковував тепер куди важніші справи.

— Чи могли б, приміром, ви,—звернувся Конні до сифона з-під содової води,—чи могли б ви одружитися з дурненьким дівчам на прізвище Паркер? Навіть, коли б її звали Рут?

Сифон, що в ньому вода сягала вже до руки, легенько засичав, коли Конні взяв його за загривок, і обмежився цією короткою відповіддю.

Але Конні іншої відповіді й не чекав. Ясно було, що на такий вчинок ніхто окрім нього, Конні, не зміг би спромогтися. Конні взяв з полички пляшку й висисав недопитки. По цьому він шпурнув пляшку в куток.

На тім, одначе, філософські Коннієві вправи не припинилися. Зоставалось іще одне—найсерйозніше питання.

Конні підійшов до дверей і постукав. Замість відповіді перед Конні з'явився неголений, скуйовджений суб'єкт у нічній піжамі. Суб'єкт протирав собі очі. Упоравшися з цим ділом, суб'єкт ширше розтулив очі й на обличчі його крізь намул двадцятигодинного сну позначився намір щось сказати. Неначе в згоді із золотавим прядивом на стіні, над дверима срібною дротинкою задзеленчав дзвоник.

— Швидше одягайтесь,—засичав Конні й притьмом вилетів з кімнати на східницю. Як і слід було чекати, перед дверима стояла Рут, у сірім кашкеті й дивилась на ґудзик на Коннієвім піджаку.

— Я дуже рада, м-р Стефен,—сказала Рут,—що ви вже встали. Не знаю, чи заходити мені до вас, чи ні.

Думка Конні на цей предмет була цілком ясна й певна. але він добирав потрібну фразелогію. Рут увійшла, Конні поспішно прослідував за нею, позабувши причинити двері. Рут увійшла в кімнату, сіла коло вікна і зосередила всю увагу на панорамі заднього двору.

— Я думаю, що я все ж таки зайду,—сказала Рут, розглядаючи помпу для поливки вулиць,—я збираюсь послухати, як працюватиме ваша радіола. До речі, можна буде перевірити, чи дають ще нашу об'яву. Здається я запізнилася з останнім внеском на три дні, чи може на тиждень. Дад[1]) сьогодні в дуже поганому настрої. Він сказав між іншім, коли його люлька не найдеться й сьогодні, він одішле мене на фарму до дяді Чаленджера. Хоч ви й набридли мені остаточно, але все ж таки я мусіла влаштувати так, щоб люлька знайшлась. Справа в тому, що я не хочу розлучатися з мамою. Стан маминого здоров'я і досі незадовільний.

[1]) Тато

— Зараз ви почуєте,—сказав Конні й, подержавши в руці шнур, випустив його і почав шукати на підлозі ізоляцію. При цій нагоді він подивився на ноги Рут. Ізоляція лежала в двох футах од її ніг. Рут поспішно підібрала ноги під стілець.

— Мені здавалося б,—сказала Рут,—що ви могли б це зробити дещо раніше. Коли моя пам'ять мене не зраджує, ви повідомляли мене вчора, що ваша радіола установлена й працює.

Конні хотілось пояснити цій женщині, що такі справи, як установлення апарата, не робляться притьмом, без попередніх спроб, але це було б недоцільно. Говорити з нею про серйозні, наукові справи було абсолютно неможливо. Конні з такою ж ясністю почував свою інтелектуальну перевагу над цією женщиною, з якою він бачив, що цей соняшний зайчик не може любити його, корявого клерка з контори машинного заводу. Конні дуже боявся, що вона просто дурненька цяцька і ніколи не зрозуміє його духовних інтересів. Вона розмовляла мовою такою саме банальною і канцелярською, як її прізвище. Але найголовніше—це те, що вона до всього ще й уважала себе за встокрот розумнішу від нього, Константина Стефена. Зараз він випробує. Сьогодні настав його день. Сьогодні Конні покаже, що інтелект—сила, не менша за красу!

Конні так розвеселився, що, з'єднавши проводи, підійшов до Рут і ухопив її за ручку в ароматній рукавичці.

— Що з вами, м-р Стефен!—гукнула Рут і схопилася із стільця. Її блискучі очі дивились просто на Конні. Конні випустив її руку, одступив назад і стукнувсь головою об полицю.

— Ви не хочете дати мені послухати об'яву,—гнівно заявила Рут,—добре, я піду, тобто я вислухаю об'яву й піду.

Рут підійшла до радіоли й повернула кнопку. З рупору виліз гугнявий чоловічий голос.

...Шукає свою дружину, тридцяти літ, на ім'я Норма, на щоці родимий знак; Мунро О'Коннел пропонує сто долярів тому, хто знайде його собаку—данський доґ, чорний, під хвостом велика біля пляма; всесвітня фірма Кодак нагадує що назва „кодак" належить виключно цій фірмі й зловжиття цією назвою переслідується по закону; Джемс Паркер, Люція Паркер, і Рут Паркер, Мільвокі, Пітсбург, сквер 12, одшукують свого сина й брата Майкла Пар...

Рипнули двері й неголений суб'єкт увійшов у кімнату. Він легенько вклонився Рут, підійшов до вікна й сів на стільця, на якому вона сиділа дві хвилини тому.

Рут прикро повернула кнопку; гугнявий осікся, засичав і замовк; Конні подивився на неї: в її очах було сердите запитання.

— Цей верблюд,—пояснив Конні—приїхав з Більшовизії: він не знає жадного слова по-англійському й навіть погано балакає по-руському. Він з якоїсь там їхньої республіки... екр... екреїнієн вона зветься. Ви можете поводитись так, наче його тут немає у кімнаті. Він у мене ночував—шукає тут своїх земляків, чи що.

При слові „верблюд" Рут кинула гнівний погляд на Конні й перевела очі на суб'єкта. Суб'єкт стоїчно дивився у вікно.

— Ви зробили це умисне,—заявила Рут,—якби я знала, нізащо в світі я не зайшла б до вас. Вона дістала з редикюля люстерко.

— Я почула те, що мені було треба, і я йду. До речі, я згадала, що мені зовсім і не треба було вашої прекрасної радіоли. Раз, що я могла послухати об'яву в Бетті, а подруге—я думаю, що я зовсім не запізнилась уплатити за об'яву, я певна навіть, що заплатила за три дні до сроку. Прощайте, містер Стефен.—Рут повернулася йти.

— Люба Рут,—спромігся Конні сипло,—прошу вас усім, що вам дороге, усім на землі, вашим братом, якого ви шукаєте, зостаньтесь тільки на півгодини, благаю вас, зостаньтесь тільки на півгодини, я хочу щоб ви побалакали з оцим... з цим чужоземцем. Ви зостаньтесь! Зостаньтесь, дуже гаряче прошу вас.

Очі Рут насмішкувато блиснули. Вона повернулась і сіла на краєць стільця.

— Я слухаю,—сказала Рут,—але як же ви уявляєте собі мою розмову з цим, як ви сказали, „верблюдом", коли він ні слова не знає по-англійському. Я слухаю, що скаже цей неголений, неввічливий дикообраз.

— Рут поклала редикюль на стіл з радіолою, посунулась зручніше на стільці й приготувалась слухати.

— Бачите, Рут... міс Паркер... сказав Конні,—він не знає ні слова по-англійському, це так, це правда, але я, я знаю трохи по-руському...

— Ви знаєте по-руському? Це новина! До ж ви вивчились? Чи не в конторі Баррімора?

Конні стало значно легше на душі. Вона зостається. Якби вона знала, що вона остається для того, щоб побачити його тріюмф.

— Я трохи знаю по-руському, я вивчивсь по-руському в... однієї дівчини,—бухнув Конні нахабно.—Колемесалемалейкум,—звернувся він до суб'єкта.

— Лапа ту кен сиратата,—з готовістю одповів суб'єкт, повертаючись на стільці до Конні.

— Він каже, що з охотою розповість вам про Більшовизію,—пояснив Конні швидко.

— Гайда Іван сані фюзеляж.

На обличчі Конні блищала сталева самовпевненість. Він безперечно дуже щасливо підібрав подібні слова. Суб'єкт одповів довгою промовою.

— Йому сподобалось у Більшовизії,—перекладав Конні.—Більшовики—бідні, але працьовиті. Розстрілюють там, щонайбільше, розтратників. Він дуже хоче повернутись назад...—перекладав Конні, не зупиняючись ні на секунду.

— Стривайте,—сказала Рут,—спитайте в цього дикуна, чи це правда, що в їхній країні жінок видають по ордерах, як хліб, кукурудзу і все таке?

Конні залопотів знову. Чужинець щось гаряче й пристрасно доводив.

— Він каже, що то неправда. Жінки живуть з чоловіками так само, як і в нас. Там тільки немає таких ідіотських обмежень, як є, приміром, хочби тут у Штатах, хочби тут, у Мільвокі, хочби тут у сім'ї Паркерів, де вважають, що дочка не може вийти заміж, поки не одшукається брат.

— Це він теж вам сказав?—спитала Рут,—чи це вже ви придумали самі?

Конні хотів сказати щось, але спинивсь: чужинець звівся на ноги й шукав свого бриля.

— Good bye [1]) — сказав чужинець.

Конні зирнув на Рут.

Рут підвелась і підійшла до чужинця.

— Ви прекрасно вимовляєте по-англійському!—сказала Рут.

— Непогано,—одповів чужинець добірною англійською мовою.

— Чи довго ви перебуваєте в Штатах?—запитала Рут.

— Я жив тут двадцять літ, я тут народився.

— Скажіть,—почала була Рут,—але спинилась і повернулась до Конні. Конні душив сміх. Червоний, як парений рак, він схилився над столом і конвульсійно пересмикувався. Очі йому від натуги полізли рогом. Нарешті він не витримав і вибухнув гомеричним колосальним реготом. Він упав на стільця й молотив ногами по підлозі.

— Ідіот, верблюд, дикун, дикообраз,—повторював він, захлинаючись од сміху.—Ідіот, дикун верблюд дикобраз... Право ж, Рут, я думав, що ви розумніша все ж таки.—І Конні знову замолотив ногами по підлозі.

— Прощайте, Конні!—сказала Рут.

Конні опам'ятавсь і подивився на неї. Він так перелякавсь, що сміх йому враз пройшов. Він схопився й підбіг до неї.

Рут узяла чужинця під руку:

— Ходім до дому, голубчику!—сказала вона.

---

[1]) Прощавайте.

Спочатку Конні не зрозумів. Тон її голоса був наче веселий і м'який і страшний зміст її слов не дійшов до Конні; він стояв, як закам'янів. Раптом Конні добрав:

— Рут,—закричав він диким голосом, кинувсь на чужинця, одступив назад і подивився на Рут. Вона усміхалась теплим, ласкавим сміхом.

— Я мушу попрохати у вас вибачення, Конні,—серйозно сказав чужинець.—Я Майкл Паркер. Я приїхав учора з Мільвокі. Рут тоді ж розповіла мені, що ви не довіряєте її... її... ну інтелектуальним здібностям, чи що. Отже ми з нею виробили маленький плян. Це дівча дуже хотіло переконати вас, що воно розумніше, ніж ви думаєте. А тепер ходім до старого Джемса Паркера.

І він узяв Конні під руку.

МАЙКЛ ЗНАЙОМИТЬСЯ З НЕЧИСТОЮ СИЛОЮ

— Я згадав одну історію,—сказав Майкл Паркер і скинув попіл із своєї сиґаретки в коминок. Він солодко, востаннє потяг з неї запашний димок і упустив її на жевристе вугілля.

Ніхто не впізнав би в цьому чисто виголеному американцеві в сірому новенькову костюмі того голодранця, що місяць тому з'явився в Мільвокі до Конні Стефена. Тільки камінне підборіддя й опуклі лінії рук під рукавами піджака нагадували, що це був той самий Майкл Паркер уоблі [1]), бунтар, що він завтра може

[1]) S. W. W.—Industrial Workers of the World—один з найреволюційніших профсоюзів в Америці.

знову з'явитись у тім самім лахмітті, а позавтра випливти з Америки десь в Океанію.

— Я згадав одну історію,—знов сказав Майкл, одвертаючись від вогню. І знов ніхто йому ве відповів. Конні сидів удвох з Рут у великому кріслі, а Марк Кедлі лежав на канапі, заклавши ноги на поручні.

— Це історія з демонами,—наче вагаючись, сказав Майкл.—Я голосую,— хто хоче слухати про демонів підійміть руки,—звернувся він до Марка, бо Рут і Конні сиділи, як неживі.

Марк Кедлі примостився на канапі зручніше і підняв угору обидві ноги.—Я слухаю,—сказав Марк Кедлі.

— Це історія з демонами, почав Майкл, —і трапилась вона на Україні. Я вже казав вам...

— На Україні?—сказав Марк Кедлі, хіба на Україні є демони? Нічого не читав про це в газетах. На Україні є козаки й мех... махновці—теж щось на штиб козаків.

— Марк Кедлі—ти дурень. І треба сказати, що твої папа і мама тут ні причому. Вони зробили все, що було в їхніх силах. Ти дурень, бо думаєш, що знаєш щось про Україну, бо читав Нью-Йорк Таймз і інше. Думаю, що ти знаєш про Україну не більше, ніж про Сполучені Штати Північної Америки. Що ти знаєш про Сполучені Штати?

— Нічого,—одверто признався Марк Кедлі.—Я не завідую газетною інформацією... і не думаю, щоб мені колись доручили нею завідувати.

— Так,—сказав Майкл.—І ти так само не знаєш нічого про Україну. Ти можеш прочитати в книгах, що це житниця Радянського Союзу, що цей край багатий вугіллям і білою силою води, що люди, що живуть там, високі на зріст і похмурі, що в них не вистачало на

всіх землі і вони виселялися на Канаду, до нас у штати, в Мехіко, в Бразілію. Ти можеш прочитати, що це дика бунтарська нація, що скрізь і всюди складає кадри комуністичних партій. Може, десь ти натрапиш на згадку про їхні пісні. Але ніде ти не прочитаєш, що Україна—це край художників.

— Я ніколи не забуду того сумного болючого почуття, що опановує тебе, коли йдеш увечорі вузькими вулицями українського міста. На розі стоїть художник і продає свій твір. З паперу й клею він зліпив зеленолісу гору, під горою криницю й на дахові хати посадив чорнобілу лелеку. Ти не можеш купити цієї гори, бо не знаєш, що з нею робити. Не знає цього і сам художник. Далі ти бачиш жінку, що продає коробочки з гіяцинтами й трояндами на них. Квіти зроблені з морських раковин. Але коробки ці ні до чого і ти минаєш художницю. Далі ти бачиш старого діда, що навколо нього світяться й грають блудні вогники. Ти підходиш ближче й бачиш, що це гіпсові церкви, вікна заліплено кольоровим папером і всередині горить свічка. На одній з церков замість хреста зірчасте вікно, п'ятикутнє, що світить червоним вогнем. Ти хотів би купити церкву,—але хто в ній буде молитись?

— Але й українське місто американізується і художник, що приходить з села, тікає в село назад, у свою хату. У тісних стінах української хати розлитий океан, повінь мистецької фантастики. Ти увіходиш низькими дверима, увігнутої монгольської кам'янобудівельної форми і ступаєш у пітьму, у темний вузенький присінок.

Одчиняєш двері, замкнуті на той самий ключ, що ним колись римляни замикали свої вілли на скитських узбережжях і поринаєш у світло-блакитну затоку. Древні, як сумерійські примітивні коники, візерунки оточують чотири стіни. На полицях рядами чатує ганчарний посуд з чорнофігурним і червонофігурним узором. Стіл застелений скатертиною з наївними птахами й химерними людьми і десь на лутці вікна лежить забута череп'яна, мальована люлька. У такій хаті я вперше побачив Оксану. Я побачив її востаннє в той день, коли батько її Григорій Труш розповідав мені про демонів.

— Це було восени, ясного осіннього дня, гострого й різкого як кисле, міцне ароматне вкраїнське яблуко. Григорій Труш запрягав на дворі коня. Я стояв у хаті—проти мене біля вікна—Оксана.

У тих самих книжках ти міг прочитати, Марку, що українські дівчата—смаглі й чорні, як усі південні жінки, з чорними блискучими очима. І дивно,—навіть пісні їхні співають про чорні або карі очі.

Але найвищий, найтонший, найчистіший тип української дівчини—це високе русяве дівча з темними бровами й ясносиніми очима. Ніяка прарафаелівська картина не знайде тобі такої тонюньої, тонесенької струни чистої поезії, як ця українська дівчина. Висока, на голову вища од Рут—і вдвоє дужча од тебе, Конні; не знаю чи є навіть у Марка Кедлі такі точені, налиті життям і нервовою снагою мускули, що піднімали круглі руки Оксани.

Григорій Труш увійшов з надвору і зняв з кілка свою берданку...

— Що таке берданка?—сказав Марк Кедлі.

— Це старовинна, з турецької війни рушниця. За часів громадянської війни зайці обложили Україну, як колись кролі обложили Австралію. Вони винищили гаї і кинулись на фруктові садки. Труш їхав зі мною, у

мене були патрони, він хотів привезти додому пару зайців...

— Невжеж він хотів бити зайців з рушниці?—Рут опам'яталась з півсну й стала прислухатись.

— Україна не Англія—оповідав Майкл.—Зайця легше вбити з берданки, ніж зацькувати собаками. Але слухайте далі.

— Ходім,—сказав Труш. Я одяг пальто й почав шукати кашкета. Оксана розкрила мальовану різьблену скриню й дістала звідти кошлатого шкіряного, вишиваного жовтим шовком по чорній шкірі кожуха. Вона мовчки підійшла до мене й накинула мені його позверх пальта на плечі.

— Для чого це?—сказав я.—Я не боюсь холоду.—Я зняв кожуха й поклав його на лаву. Якби я знав, що буде ввечорі я взяв би його з собою. Я й досі не можу цього собі простити.

— Темні брови Оксани зсунулись—вона не сказала нічого й вийшла з хати. Труш одчинив двері, ми вийшли на двір. Через десять хвилин ми виїхали за село, підвода загуркотіла по сухій глині. Ми наближались до взлісся.

Труш любив розпитуватись у мене про далекі краї. Але сьогодні він чогось мовчав, зайнятий якоюсь настирною думкою. Ми в'їхали в дубовий ліс. Було надвечір, жовте листя потемніло при дорозі—дуби стояли нерухомо, узлісся скінчилось, високі чорні стовбури зносились до темнозеленої вовни верховіття.

Труш повернувся до мене.

— Скажіть мені,—сказав він,—ви знаєте багато.

— Чимало,—відповів я.—Я трішки був здивований з такого приступу.

— Як ви думаєте, чи є на світі... демони... словом—нечиста сила. У тоні його голосу чути було, що він хоче розповідати.

— Не знаю,—сказав я.—Я не бачив.

— Ви думаєте, що демонів нема?—гостро сказав Труш.—Ви смієтеся з нашої релігії. Я вам розповім і ви скажете мені, що то було, ви скажете мені—якщо ви знатимете.

— Гаразд,—сказав я, трішки роздратований.—Я скажу, якщо я знатиму.

— Я робив на паперовій фабриці,—на папірні,—сказав Труш.—Мені було років із дванадцять, Я часто зоставався на фабриці до пізньої ночі.

— Одного разу, годині о десятій я зійшов на горище, Там лежали купи паперу—я хотів узяти трохи паперу, щоб купити собі тютюну. Я вже взяв чималий сувій, коли почув, що наді мною щось скавчить і плаче, немов маленьке собача.—Невжеж воно вибралось на дах?—подумав я собі й підійшов до східців.

Тоді щось заверещало й заскиглило, немов пугач у лісі. Тепер я ясно почув, що це було внизу, аж під папірнею. Я збіг східцями вниз; на фабриці не було ні душі. Я чув, як останні люди вийшли з брами півгодини тому, Я спустивсь бігцем униз. Щось знову заскимліло й... серце мені впало, я упустив папір і задубів, як стояв. Щось затупотіло під папірнею, коло греблі, наче козинячі ноги бігали по дерев'яній підлозі. Потім щось брьохнуло у воду. Може ви знаєте, що це було?

— Не знаю,—сказав я ліниво.—Може це була видра. Є такий звір, у нас в Америці його багато. Вона живе на річках.

— Видра?—сказав Труш іронично. Видно було, що

він мені не пойняв віри ні на йоту.—Тоді скажіть мені, що я бачив згодом, на десять років пізніше.

— Я вже великий був парубок, мати моя ще були живі. Якось батько поїхав у місто продавати муку. Поїхав волами, сказав, що повернеться в суботу ж увечорі—і не повернувся. Ждали ми його ввесь вечір і добрали: батько попав до шинку.

Мати стали плакати. Ждали до десятої, ждали до одинадцятої години—нема. Мати так і не лягали спати.

Годині о третій уночі, мати мене збудили.—Запрягай коня, Грицьку. Поїдеш по батька.

Я встав, запріг коня й поїхав. Було це вдосвіта. Їхав я оцим самим лісом, оцею самою дорогою...

— Дивіться, Григорію Семеновичу, то не заєць побіг отам ліщиною?—сказав я.

Труш сердито подивився на мене і змовк. Десь далеко попереду, щось промигтіло попід ліщиною і зникло в гущавині. Було надвечір. Зеленого вже не було, навколо здіймалась сама чорна каламутна маса стовбурів, ліщини, широких кущів. Кінь ішов помалу. Тільки вгорі поміж тьмаво-синього верховіття, витикались розірвані, пошматані плями зеленавого неба, рожеві позаду й фіолетові попереду. Ліс був, мов сад, немов десь близько чорні дуби розгалужувались у широкі платани, колосальні араукарії і стриміли чорними свічками в небо Єгови й гігантова папороть стелилась оксамитовим ложем.

...—Я їхав тим самим лісом уночі,—сказав Труш.—Я думав про те, що батько пиячить у шинку, пропиває хліб, що ми з матір'ю своїм горбом робили і зроду вперше лихе подумав на батька. Аджеж він знав, що нам ні з чого буде жити, він знав, що виганяє мене на заробітки в місто, що менші копатимуть коло річки коріння рогози й їстимуть, бо немає хліба. Отже я казав вам—в папірні був я украв трохи бумаги, а тепер я подумав лихе на отця. Може ви смієтеся, нехай, смійтеся, я кажу вам нечиста сила жде коло вас, щоб ви помислили лихе. Зроду не думав я такого, а тепер і далі думки запливли. Почав я думати, чи ж є бог на небі, що допускає таке. Чи ж може бог дозволити, щоб батько пропивав кров дітей своїх, щоб як той лютий упир, упивався їхньою кров'ю. І от я подумав страшно мені теє слово вимовити, що нема значить над нами бога...

— Не знаю, чи я посміхнувся, чи ні, було темно і Труш не міг цього побачити. Він повернувся до мене—мені видні були тільки його блискучі очі.

— Не вірите?—похмуро запитав Труш.—Що ви мені ще скажете, коли докажу до кінця. Кажу вам, подумав я—хоч на одну-однісіньку мить, та всеж подумав, що немає над нами... бога.

І як тільки я оте подумав, стало мені враз холодно на душі, наче лід навалили мені на серце. Хотів я перехриститися й одігнати од себе ті думки, так ні, таке зло мене на батька взяло, що й не перехристився я й думок тих не покинув. Уже й розвиднілось трішки—отак на світ було, як оце зараз увечорі. Виїхав я з цього місця, де ми отепер їдемо, далі на луки. А тут далі, ось скоро побачите, кінчається ліс і виходить лукою до річки—тут коліно й затока. І що більше на світ кладеться, то дужче думаю я лихе на батька й на бога. От-от не покляну рідного отця вголос останнім словом...

(У лісі зробилося зовсім темно, тільки вгорі ще сіріло небо. Немов налляті чорним вином колосальні пляшки, товпились стовбури, дорога стала вужча, ліс уже не стояв, він ішов тисячами дерев, біг мільйонами

тіней, кружляв безмежний, мов п'яний, чорний океан і замикав нас у незламне залізне кільце. Кінь ледве йшов. Труш говорив сиплим голосом, чимраз знижуючи тон, він уже зовсім повернувся до мене й уп'явся в мене невидними очима. Прямо переді мною блиснула сіра смуга, мов коротка сторчова блискавка, і знову потопла в чорному кільці).

...Я виїхав з лісу на луку,—хрипів Труш, і під'їхав до ріки. Стояв туман—такий, як сьогодні. На березі річки щось чорне. Ударив по коневі, під'їхав ближче.

Воно сиділо, чорне, волохате як баран, тільки велике, як здоровенна чорна купа. Я охляв, випустив з рук віжки. Тоді воно повернулося до мене...

(Сіра смуга знов виблиснула попереду й зосталася стояти сторч перед очима).

...—І я побачив його лице гидке й страшне, як я зроду нічого не бачив, чорні патли скуйовдились, звисали з його голови і ввесь він був кошлатий, як баран...

— Сіра смуга—то була річка. Крізь білий туман, я побачив на березі якусь величезну кошлату купу.

Я не знаю, що зі мною сталося, я хопився револьвера. Але Труш мене випередив. Він навів берданку, конвульсійно перехристив замок і раніше, ніж я встиг опам'ятатись, він вистрелив у чорну купу. Розлігся пал у вечірньому тумані й зараз же берегом ростявся нестямний, скажений верескливий жіночий зойк. Труш тремтючими скаженими руками викинув з берданки гільзу й закладав другий набій. Я злетів з воза й кинувся до річки...

Паркер спинився. Рут схопилася з крісла й підбігла до нього. Марк Кедлі звівся й сів просто. Стефен пробелькотів якусь невиразну фразу.

— На березі лежав вивернутий догори міхом чорний кожух, а коло нього билася в предсмертній конвульсії Оксана. Парубок, що був з нею під кожухом припав до землі й затулив лице руками. Дробом їй пробило шию...

Паркер замовк. Він теж звівся й випростався на ввесь зріст перед коміном. Потім він не поспішаючи вийшов з кімнати.

— Майкл!—гукнула Рут, але він уже стояв біля дверей. У руках у нього було щось велике, чорне. Він кінув кожуха на підлогу. По чорній матовій шкірі жовтозолоті нитки поповзли тонесеньким геометричним візерунком, немов стовіка старовина лягла на підлогу напівтемної кімнати. Коло коміру була вирвана наче сотнею пазурів діра і навколо неї бурим ореолом засохла кров. Марк Кедлі звівся на ноги, підійшов до ключа й виключив усі лямпи, що були в кімнаті. Усі мовчали.

— Рут,—сказав Паркер несподівано і різко. Рут звела на брата переляканi очі.

— Скажеш старому, що я завтра їду,—коротко сказав Паркер і вийшов з кімнати.

КІНЕЦЬ МАЙКЛА ПАРКЕРА

Комбайнів було три. Майкл Паркер і Марк Кедлі везли їх у подарунок від Айвіві [1]) сільгоспкомуні „Зоря" в степах. Паркер допомагав установляти скрині з частинами на ваговіз, а Марк Кедлі їв очима ленінградський порт, людей, човни й галок над адміралтейським шпіцем.

---

[1]) Айвіві (Industrial Workers of the World) один з найреволюційніших профсоюзів в Америці.

Пароплав причалював недалеко: „стоп, садні кот“, кричав старий фін-капітан і, над Невою уже постелялися тумани. Зненацька увагу Марка Кедлі привернула невисока фігура, вся в міху, у волохатій шапці з дубельтівкою на плечі—фігура стояла на містку пароплава. „Садні кот! Стоп“,—скомандував фін; фігура не поспішаючи вибралася на сходні і пішла берегом.

— Я бачу,—сказав Марк Кедлі, однією рукою схопивши Паркера за комір, знявши з ваговоза, поставивши на землю і повернувши в той бік, куди подалася фігура,—я бачу—сказав Марк Кедлі: „що ти, Майкл, не точно поінформував мене про справу, як казав один батько, коли його син, купивши для нього пляшку портера, віддав йому десять центів решти з п'ятидоларового папірця. Ти казав, що маси тутешнього населення полюють з однодульною старовинною рушницею тартарської марки бардань, а тим часом поглянь на отого в антисезонній одежі. Коли в його за плечима не двадцятидоларовий Стівенс, то я готовий негайно зїсти свою голову з грибним соусом“.

— Я б не радив тобі поспішати з цим,—одповів Паркер.—Але поки що, ти міг би допомогти з тими скринями. У ваґоні ми встигнемо побалакати про полювання й про тартарські системи рушниць. Відпусти коміра, а то я тобі продемонструю млинка і ти будеш два місяці морочитись з переламаною кистю.

— Отож,—почав Паркер, коли Марк підклавши під голову пневматичну подушку, задер ноги на чемодана і став зі свистом продувати люльку,—я казав, що українці в масі своїй полюють з берданками. Але ще перед тим, як пояснювати тобі про цю зброю, умовмося, що таке полювання, й що таке мисливець.

— У Франції мисливцем зветься жирний, подагричний рантьє, колишній банкір, фабрикант чи адвокат. Це людина вже не здатна до фізичного напруження, черево, що не може ходити, золотий мішок, що купив собі маєток „з полюванням“, або купує право полювати так само, як він купує шантанних актрис. При ньому є кілька лакеїв, що звуться єґерамі—один із них ще до того й кухар, другий веде собак, третій несе патрони, четвертий тягає на собі рушниці з вензелями його мосці.

— Полює такий мисливець, скажемо, на куріпок, чи фазанів, купованих або виплідженних в інкубаторах. Він не ходить на місце полювання, а під'їздить автомобілем, він не закладає патрони, а бере набиту рушницю з рук єґерових, він не полює, а мордує свійську, неляканy довірливу птицю. Він тільки надушує на спуск—як реклямна міс фірми Кодак—ви надушуєте кнопку—а ми робимо все інше.

— Англійський мисливець людинатрохи інакша. Це, правда, той самий банкір, фабрикант чи адвокат, той самий золотий мішок, те саме тріюмфальне черево. Але він їздить верхи на коні і великою компанією, з десятком єґерів і з кількома десятками фокс-гаундів заганяє на слизьке зацьковану лисицю. Власне, лисицю женуть собаки, хвоста їй, що зветься урочисто „щітка“ одрубує єгер, мисливець тільки їде верхи на коні пильнуючи, щоб не дуже відстати, але й щоб, крий боже, не перетяти лисиці дорогу.

— Людина, що виходить десятки кілометрів, шукаючи дичини, що скрадається до неї на чотирьох, що цілий день не їсть і цілу ніч не спить полюючи, що мерзне на вітру і мокне в болоті, що вміє стріляти в усяких

умовах, і стріляє нехибно й точно,—така людина у Франції і в Англії зветься—браконьєр, інакше й простіше сказати—злодій...

— Стривай,—раптом сказав Марк, вийнявши з рота люльку,—збуди мене, коли ти почнеш промовляти на тему.—Він поклав люльку в кишеню і демонстративно захропив. З сусіднього купе виткнулась злякана, розпатлана голова і, обережно обдивившися ситуацію, знову зникла за переділкою.

— Дорогий друже,—сказав Майкл Паркер,—тема нашої розмови остільки важлива й серйозна, що я не можу обійтися без вступного слова. Як ти побачиш небавом, ця невдосконалена рушниця часто стає за знаряддя клясової боротьби на Україні, тієї боротьби, що в ній ми їдемо брати участь вільну, чи невільну. Отже, не можна гребувати ніякими знаннями. Смерть приходить, як контролер вагона, збуджує тебе й висаджує на якійсь третьорядній станції.

— Зроду я не боявся контролерів, ні тим паче смерти—одказав Марк Кедлі, — єдине, чого я боюся, це блощиць — й вони це знають. Але розповідай далі про смерть. Я вірю в передчуття, а вчора вранці я бачив у готелі блощицю—значить вони все одно не дадуть мені спати.

„Отже справжні мисливці“—вів далі Паркер,—у буржуазному світі звуться просто злодіями. Інша справа в Радянському Союзі.

— У Росії в кожному нормальному селі є один, чи два мисливці. Такий мисливець має цілком осібне становище серед селян. Це вже не селянин, але ще й не глитай, не інтеліґент і не піп. Можливо, що він походить з роду панських колишніх єґерів, а може він

і просто займає те місце. В його ізбі[1]) на дерев'яній стіні висить бездарно намальована олійною фарбою картина на мисливську тему. Він має самовара і п'є чай з цукром у прикуску. В його є собака неймовірної породи, предки якого ночували недалеко від панського пойнтера. Він зневажає селян, бо він мисливець, а селяни зневажають його,—бо він мисливець.

— У нього, нарешті, є рушниця з дамасковими дулами, про яку на селі циркулюють різноманітні антинаукові леґенди. Правда, подекуди, на тім самім селі є в когось ще шомполка, а може й берданка, але це не характерно — це виїмки, що стверджують правило.

— Трохи інакше буває на Україні. Поперше, дорогий друже, Україна це не Росія. Отже й ленінградський порт, це не українське місто, хоч українці й претендують на нього, бо він, мовляв, побудований на їхніх кістках—претенсія безпідставна, бо Ленінград, відома річ, стоїть просто на торфяному болоті. Але найбільша різниця між українцями та росіянами таїться не в способі варити борщ, смажити ковбасу, чи пити горілку. Найкардинальніша різниця між Росією та Україною криється знову в тім таки ж полюванні. Українець купує рушницю з таких серйозних міркувань:

— Поперше він, у протилежність пацифістськи настроєному російському селянинові, страшенний аматор до всякої зброї. Навіть ідучи через вулицю до кума[2]) він озброюється ціпком[3]), смушковою шапкою і грішми на колективну закупівлю горілки. Тим більше він хоче,

[1]) „Ізба“—російський котедж.
[2]) „Кум“—український кузен.
[3]) „Ціпок“—мужицький стек.

щоб у його хаті[1]) повсячас стояла в кутку рушниця, задовольняючи його лицарські емоції.

— Подруге, він хоче мати зброю, щоб боронятись від основного методу вирішати спірні патання—від підпалу. Підпал, це, так би мовити, селянська дуель. Замість багато балакати, замість цитувати наукові авторитети, замість відкладати диспут на другий день, диспутант уночі просто підпалює хліб, хату й клуню свого опонента, справедливо сподіваючись, що, вигнавши його, голого й голодного, з сім'єю на вулицю, він тим самим наочно доведе справедливість своїх тезисів. Тоді й собі опонент добирає слушної хвилини, щоб тим самим способом переконати диспутанта в правильності своєї теорії.

— Таким чином, восени українське село часто являє веселу, жваву картину. Скрізь палають хати, клуні, стоги, худоба реве, діти плачуть, жінки, мов божевільні, дивляться, як гине їхнє добро, як горить єдиний захист від холоду й голоду зимою... Отже, щоб хоч якнебудь оберегти себе від цих методів критики, селянин купує рушницю. А що куркулям на Україні заборонено бути мисливцями, то саме бідний селянин має деяку змогу обороняти своє злиденне майно від куркульської ненависти.

Третє міркування, яке спонукає селянина на купівлю рушниці, це той факт, що заєць із жовтою плямою праворуч від хвоста (якого зайця позаторік цілком надійні свідки бачили в ріллі, як їхати на станцію) що цей заєць має взимку з'явитись саме на його капусту. Отже перспектива мисливських радощів, доброго

---

[1]) „Хата"—селянська вілла на Україні.

шматка м'яса, сірої шкурки, сімейного свята, оздобленого інтелектуальною розвагою, запечатаною в скляннім посуді, перехиляють важницю і селянин купує блискучу берданку, пересвердлену з казенної ґвинтівки епохи турецьких воєн. Цей факт, сам по собі, вимагав друзького, свята, на якому гості, розпалені надхненною розмовою, купою йдуть дивитися рушницю. На виробничій нараді під головуванням найпершого технічного авторитету села, коваля[1]) Мусія, обговорюється хиби й переваги новопридбаного інструменту. Після гарячих дебатів, пересипаних рясно технічною термінологією, нарада вирішає прикоротити дуло рушниці точно, рівно й нестеменно на довжину ковалевого Мусієвого щиколотка, який щиколоток під час наради був разів із десять обслідуваний і зрівняний зі щіколотками пальців інших членів наради. Другого дня дуло прикорочують і рушницю становлять у куток, де вона поливана борщем[2]) і поприскана окропом, тихо береться ржавіти. Тільки пацани час від часу, коли нікого немає в хаті, клацають затвором, аж доки болтик, що з'єднує бойову личинку із затвором, не вистрибне долі і наймолодший пацан не ковтне цей болтик у своїх нескінченних мандрівках, шукаючи поживи в безплідних просторах хати.

— Коли настане зима, заєць із жовтою плямою праворуч від хвоста, вибере собі в капустянім королівстві якийсь один район, де качани соковитіші, а собаки сонниміші. Той щасливець, на кого паде зайців вибір, негайно починає готуватися до полювання.

— Передусім, він дістає порох, завинутий в обмуслену

---

[1]) „Коваль"—селянський інженер-металюрґ.

[2]) „Борщ"—українське консоме з капустою.

ганчірку. Можливо, що цей порох зберігався як дискусійний арґумент ще з часів підпальних диспутів—тоді хобоття ганчірки, як ґніт, підпалювалось сірником і ввесь жмут укидалося під скирту, проходячи повз опонентову хату. Але думаймо, що заєць на цю зиму обрав город чесного середняка, чи незаможника і що порох, отже, зберігався в ганчірці тільки через те, що іншого герметичного посуду не знайшлося в мисливцевім майні.

— Спосеред куплених при берданці чотирьох мідних гільз, мисливець вибирає одну, що йому показується найбільш зайцевбивча своїм виглядом. Тримаючи щасливу обранку межи колін, він заганяє в неї „підстона" обухом сокири. Два-три пістони вибухають, пшикають і з великими труднощами вибиваються назад семидюймовим гвіздком. Четвертий, скажемо, пістон сідає добре, гільза перекидається вниз головою й до половини насипається порохом. Більше пороху—дужче вдарить, міркує мисливець і одірвавши шматок тієї ж таки ганчірки, тим же таки обухом заганяє її в гільзу намість клейтуха. Згори він, скільки є місця досипає шротом розмаїтих нумерів і, не шкодуючи нічого задля високої ідеї полювання, вкладає туди ж ще ґудзика[1]) від штанів[2]), який ґудзик, без сумніву, найтяжчого зайцеві завдасть удару. Нарешті, на шріт і на ґудзик заганяється корок з пивної пляшки, тієї самої, що допомагала одсвяткувати день народження рушниці. Цей корок усе сімейство довго шукає по закапелках, бож він, як і всякий утиль, становить

---

[1]) „Ґудзик"—оздоба селянського костюму

[2]) „Штани"—селянське галіфе.

цілком серйозний і конкретний пункт господарського інвентаря і ніяким способом не може просто „пропасти", бо це не палац американського мільярдера, де такі речі викидають, а українська селянська хата. Висловлюються здогади, що отець сімейства сам ужив цей корок на поплавці, але, кінець-кінцем, він знаходиться в кишені самого отця сімейства, поруч із двома сірниками, притрушеними тютюновою потертю...

Захопившися деталями стрілецької справи, Паркер не помітив що Марка Кедлі не було на лаві проти нього. Грізне передчуття біди опанувало його. Крізь вікно лунко одгукали два дзвінки—з перону долітав приглушений гамір—щось коїлося на станції. Паркер рвонув угору раму—оточений стурбованою, кричущою юрбою, по перону котився якийсь невиразний жмут з людських тіл. Над жмутом манячила спітніла, скуйовджена голова Марка Кедлі. У руках він ніс череватого чоловічка, обвішаного яґдташами, патронташами, сітками, свистками. З-поза спини йому витикалися два блискучі дула мисливської рушниці. Дерево коло залізничої буди зрушило й тихо попливло. У жмуті знявся ураган—люди посипались як горох по перону—Марк Кедлі зник і за секунду вже сидів на лаві і стуляв клапани величезної дірки на коліні.

— Я хотів показати тобі мисливця на французький манір,—сказав Марк Кедлі,—щоб ти не дуже захоплювався лірикою справжнього героїчного полювання в цій країні. Але він дуже бився ногами і розірвав мені штани.

— Бухгальтери,—сказав Паркер,—зави кооперативних крамниць і зубні лікарі теж мають право полювати в цій країні. У міру сил своїх вони намагаються скида

тись на европейських „мисливців“. Але спосеред сотень тисяч пролетарських і селянських мисливців вони невеликий становлять відсоток і невелику роблять шкоду дичині.

— Щождо мого мисливця, то він зайця вб'є, хоча й не відразу. Для цього йому треба три ночі.

— Під ніч першу він одягає кожуха, шапку й чоботи. Кожуха він обгортає рядном[1]), щоб не так було видно проти снігу, на шапку навине рушник[2]) з тих самих міркувань, а чоботи обгорне ганчір'ям, щоб не холодно було сидіти і щоб ходити нечутно. Він викопує яму в снігу в трьох ступнях від заячого місця і ще перед захід сонця сідає в тій ямі. Коли сонце вже зайшло, з далеких лісів з'являється заєць. Він не дуже поспішає—зводячись на лапки, він удихає аромат морозного повітря й, до речі, перевіряє, чи не пахне теє повітря українським селянином. Пострибуючи, манівцями, не кваплячись, він добивається до капусти і перед вечерею, ще раз аналізує розмаїті запахи, що на крилах вітрових долинають до його делікатного носа. У цю мить мисливець надушує на спуск.

— Він вицілив з математичною точністю—він не французький фабрикант, щоб розкидатись набоями і ні в нього, ні в його батьків немає порохових заводів. Але цієї ночі не народжується вистріл—заіржавілий затвор не працює; коли ж мисливець, (збагативши одноманітність зимової снігової ночіількома яскравими новот-

---

[1]) „Рядно“—універсальний плед, що служить за простиню, скатертину, килим і демісезонне пальто.

[2]) „Рушник“—подовгий шмат матерії, вишиваний старовинним орнаментом. Править за ґобелен.

ворами), рукою подає затвора вперед і назад, заєць не гаючись, зникає з поля його зору.

— Під ніч другу мисливець старанно одчищає затвор від іржі і, добравши хвилинку, коли баби[1]) немає в хаті, рясно змазує його олією з лямпадки. Так само сідає він у яму, так само скніє до західсонця, але вже куди довше чекає на появу зайця. Заєць для моціону робить не менш як десять, чи двадцять гаків, аж поки знову підходить до капусти. Знову добре вицілює мисливець, слухняний спуск легко звільняє ударника і перед здивованими, враженими очима мисливця, ударник поволі, як гусінь, повзе в місячному сяєві до пістона, бо замерзла олія не дає йому проявити в усьому блискові його ударні здатності.

— Під ніч третю мисливець дбайливо витирає із затвору олію і чекає ще значно довше, ніж у ніч другу. Заєць цієї ночі взагалі не певний, що він ще раз прийде на цю неспокійну капусту, коло якої клацають металевими речами. Але якийсь містичний потяг, якесь невиразне почуття, що в цім місці кочани нібито соковитіші й смачніші за всі інші качани в його королівстві, примушує його ще раз навідатись (так собі, між іншим, прогулюючись недалечко) і до цього району.

— Знову гаразд поцілив мисливець, спуск віддав затвор і розтявся вистріл. Правда, не стримуваний болтом коло бойової личинки затвор, силою віддачі вилетів назад, розколупав мисливцеві праву щоку й вибив два добрі зуби. Але капустяний король убитий лежить коло качанів—у смертнім сні йому здається, що він тікає від душогубного шроту в Бретань своїх борів—і він кон-

---

[1]) „Баба“—українська селянська леді.

вульсійно меле лапками в морознім небі. Мисливець же й не подивився на нього, він знає: раз був вистріл, значить заєць є; він шукає в снігу затвор від бердані—сніг м'яко рипить, хропе під його ногами...

Майкл Паркер і справді почув, як злегка рипить сніг крізь гуркіт поїзду, крізь тисячі ударів частин об виступи рейок. Він протер очі—рипіло й хропло десь поблизу його—Марк Кедлі спав на спині, задерши ноги на чемодана.

Високо на скринях із частинами комбайнів Паркер і Кедлі проїхали селом до сільгоспкомуни „Зоря". Терешко з перев'язаною пикою наганяв пару добрих коней.

Коло того місця, де виливали нову хату, Марк Кедл став сіпати Терешка за рукав. Терешко спинив коней.

„Соломобетон", пояснив Терешко. „Щоб збудувати цілу хату, треба три десятки дощок. Межи дошки напихують соломи, заллють глиною, баби потанцюють, глина підсохне. Тоді дошки підіймуть вище і оп'ять заливатимуть тим самим маніром".

Марк Кедлі схопився з воза, підійшов до будови й став уважно роздивлятися. Мов колосальний циркуль розкарячив він свої довгі ноги. На вулиці збилася невелика купка народу, що вже вилупила баньки на строкаті ґамаші Марка Кедлі. Двоє чорнявих молодців у лискучих чоботях, із фасонними паличками стояли оддалік і похмуро дивилися на підводи. Тепер уже Терешко сіпнув за рукав Марка Кедлі.

— Он,—сказав Терешко,—Гнат і Іпат. Тут жив жандарм; добре жив і багато. Оце його сини. Їдьмо вже, годі дивитись.—Підводи знову потягнулися вулицею.

— Що ж вони тут роблять?—спитав Паркер.

— Так що й нічого не робитимуть,—одказав Терешко.

—Сьогодні постанова єсть: забиратися їм геть із села, як вредний елемент по куркульській лінії. Так що сьогодні їм точка.

У сільгоспкомуні Паркерові й Кедлі влаштували урочисту зустріч. Голова комуни, коваль Мусій Корінь виголосив урочисту промову, в якій торкнувся міжнародного становища так елегантно й культурно, що Терешко не витримав і став енерґійно чухати батогом ліву, не перев'язану щоку. Після промови всі сіли до столу, бо був сніданок, а Марк Кедлі й Мусій Корінь навіть трохи поборюкалися без результату—зломили одну тільку лаву—й обоє покотилися під стіл.

З величезних, чорних уже глеків, насипано, як білими хмарами добрий кисляк і кожен випарену взяв липову ложку. Старанно досипав додачі Мусій Маркові Кедлі, аж поки той не зідхнув на всі груди й не замотав руками. Паркера вже не було, він одчиняв скрині з частинами.

Попід руку взявши Марка Кедлі, Мусій Корінь повів його до Паркера. Десь коло клуні знову виринув Терешко, несучи в руках рушницю; побачивши це, Марк покинув руку Мусієву й схопився за жовтий приклад. Він надушив на спуска й вийняв затвор, потім він став тикати себе затвором у праву щоку, демонструючи Терешкові, що він усе розуміє. Далі він підніс затвор до Терешкового носа й показав йому дірочку в бойовій личинці, нарешті, він узяв його вільною рукою за ремінь і ґальопом потяг до Паркера. З свого чемадана Паркер добув шруборіза й нарізав болта до личинки.

До пізнього вечора Паркер з Кедлі працювали коло комбайнів.

— Швидко йде життя,—сказав Паркер, коли вони вертались до Мусія. За два роки ти не впізнаєш ні села ні метод його роботи, ні людей. Я вже зараз не впізнаю їх. Візьми хоч би коваля Мусія. Від Каліфорнії до Кароляйни я не зустрічав фармера, що міг би вистояти проти нього в політичній свідомості. За якінебудь два роки робочі бриґади так вплинули на село що годі його впізнати, та й технічна умілість універсальна, а не вузько-фахова, шириться із швидкістю дивовижною.

— Навіть цей Терешко, якому я сьогодні нарізав болта для рушниці, завтра прийде розпитуватись скільки коштує шруборіз і де його можна купити. А покищо він моїм шруборізом понарізає болти для всіх берданок, що є в членів комуни. До речі, де його берданка? Ти там грався з нею в перерві?

— Я... я, здається—поклав її десь там у траві сказав Марк Кедлі...—Завтра заберемо.

— Ні, ми заберемо її сьогодні. Під час війни—а зараз на селі клясова війна—рушниць не кидають у траві поблизу клуні з комбайнами. Наліво кругом марш.

Місяць виплив з-поза горбів, і на ньому, як масло на розпеченій сковороді, розтавали хмари. Важко переступаючи намуляними ногами, Марк нишпорив у траві, проклинаючи примітивні системи рушниць і чекаючи, поки вирине місяць. М'яко розтопивши хмари, він увесь викотився на гребінь горбів. Щось блиснуло і ворухнулося коло задньої стіни клуні—дві темні однакові постаті на білій стіні. „Хто...“ почав був Кедлі і не докінчив. Величезними стрибками Паркер мчав до клуні. Розлігся вистріл і він упав на траву. Постаті зникли в бур'янах. Не втямивши добре, що сталося, Марк Кедлі стояв коло

заюшеного кров'ю Паркера. У трьох кроках від нього лежала берданка, на яку він удень нарізав болта.

Як уві сні Марк Кедлі підібрав берданку, узяв Паркера на руки й поніс у хату до Мусія. Його оточили напіводягнені хлопці—Паркер уже не дихав, шротовим стовпом йому розшматало горло.

Мовчки стояли дядьки в Мусієвій хаті, коли Марк складав товаришеве тіло на лаву. Він узяв у руки берданку.

„Brothers,—сказав він,—We shall avenge his death. We shall breakthem, as I break this here bloody rod!“

Він кинув берданку об коліно і зломив її надвоє.

— Правильно сказав омарканець,—потвердив Терешко.

— Не дамо насміятися з чоловіка...

І як вовки вони кинулися в ніч.

СПИСАНА СПИНА

Прикро на межі лісів і степів з часу вікопомного було село Дубці. Уже дубців не було в селі й навколо—дубчани повирубували все, що росло, й дубці струхлими кроквами підтримують очеретяні покрівлі.

Щодо землепису свого село Дубці поділяється на шпиль та поділ, а як на людознавство, то ті, що живуть на шпилі звуться горяни, а ті, що на подолі—подоляни. Подоляни ловлять рибу сітьми й волоком, у них найсоковитіші луки й найчорніша земля, на яку горяни споконвіку заздрісно поглядали з вікон.

Горян же було більше, а землі в них було менше. Хати в них не плетені, як у подолян, а виливані. Борщ горянський проти подолянського куди рідкіший, у ньому менше плаває риби та й уся страва горянська має більш дієтичний і веґетаріянський характер. Так само люди з сіл околишніх спостерігали, що горяни частіше ходять пішки для моціону, а подоляни їздять кіньми, не дбаючи своїм здоров'ям. На шкірі горяни чорніші, а подоляни біліші, на зачіску ж горяни вусатіші, а подоляни бородатіші.

Таку різнацію споконвіку знали люди, тільки не могли добрати слів, щоб точно її висловити, причини ж тієї розбіжности заїжджі землезнавці шукали в ріжниці гірського й подільського підсоння. Після революції вияснилося, що справа ни так у сонці і розмаїтих вітрах, як у тому, скільки в кого землі і яка та земля. Словом сказати, купка подолян стали з певного часу взиватись куркулями, а шпиль мало не ввесь згуртувався коло комнезаму, хоч і на шпилі й на подолі зосталися середняцькі елементи. Щодалі, то дужче заорювалася межа, аж поки одного вечора горянин Андрій Дюдя, вертаючись додому не сплюнув сильно і не налагодивсь щось сказати, але як нікого не було, то промовчав і сплюнув ще раз і ще сильніше. Цей плювок розпочав собою низку великих подій, що розмах їхній перейшов далеко за межі села Дубці й хвиля тих подій досягла навіть до слюсаря Шарабана.

Справа в тому, що горянин Андрій Дюдя націляв плюнути в город сусіди свого, подолянина Іпата Потаповича Перепічки, але влучив саме над перелаз, що становив межу подолу й шпиля і сполучав територію горянина Андрія Дюді із садибою найбагатшого подолянина Іпата Потаповича Перепічки. Сам Андрій Дюдя з того перелазу не користувався вже із років десять, але жінка його Марта Дюдиха мало не щовечора забігала до шановного й статечного сімейства Перепічок..

Отож, коли горянин Андрій Дюдя сплюнув сильно в напрямі перепічанського городу, він улучив саме межи очі жінці своїй Марті, що вертаючись від Перепічок, поставила на перелаз праву ногу й замислилася над проблемою індивідуального та колективного господарювання. Плювок так здивував і вразив Дюдиху, що вона не знайшла й слів, щоб вилаятись.

„А щоб тебе, хиндя паподержала, нічник тебе уплодив. Гей, шануйся, коли хоч, бо далебі колись тумно-здо-тло спишу на спині, пам'ятатимеш до нових віників і до судної дошки, покіль аж пороху на очі

насиплють", тільки й управилася коротко й неповно сказати Дюдиха.

„Не лайся жінко,—спокійно моргнув горянин Андрій Дюдя.—Ходімо до хати, побалакаємо,—кивнув він далі. Але Марта не відразу заспокоїлася. У неї була та хороба, що в місті зветься неврастенією, а в селі за браком академічних словників узивається просто вредною язикатістю. „Так це ти, чоловіче?—певнішим голосом сказала Марта.—Так це ти ото витріщив сліпні, а нічого не бачиш, бодай тобі очі повилазили, щоб тебе пекло та варило, щоб ти не знав ні день, ні вночі спокою плювати жінці своїй межи очі!"

Та Дюдя вже підійшов до хати й діставав ключа з-під каменя, що лежав коло приспи. Не поспішаючи, ін одімкнув замка, сховав його в кишеню, одчинив двері і ввійшов у хату. Далі він одшукав лямпу, похувкав у скло і засвітив ґніт.

Востаннє з темряви перед ним народилася його хата. Серед низької закіпченої стелі свисала бантина, на кілку висів висхлий вінчик часнику. Коло розбитого, заклеєного газетою віконця стояв покарбований стіл, і на столі виблиснула бляшана коновка з одкрученим вухом. Зі стіни роззявив рота веселий, чистенький піонер і сказав: „Безо всяких промедлений расставайся з пятаком, прочитай, что думал Ленин о союзе с бедняком".

„Так як же ти, чоловіче,—знову завела Марта.—Чи ти вже зовсім будеш не як люди. Чи ти вже навчився від своїх гольтіпак жінці межи очі плювати, чи ти може тепер у їхній колектив уписався? От не думала, не гадала, двадцять годів із чоловіком живши, що в мене чоловік не як у людей".

Горянин Андрій Дюдя сів на лаві й чекав. Це значило, приблизно, от що: „Пожди, жінко. Ще не так мене лаятимеш. Що плюнув, то плюнув, бо ж ти не кооператив і тебе поночі не видно. Сідай, побалакаймо". Так зрозуміла його Марта.

Чоловік Марчин, горянин Андрій Дюдя вславився в селі Дубцях тим, що в місті зветься флеґматичністю, а на периферії, за браком інформації наукової, зветься рахманною вдачею. Це був чолов'яга високий і рукою діставав стріхи. На довгій шиї йому спала невелика голова із сонними очима й соннивими вусами. Балакав він дуже рідко й, головним чином, тоді, як давав у сільраді анкетні відомості про своє г... подарство. Коли в нього питалися закурити, він ... кисета і або натрушував на долоню співбесі... ... аду, абож демонстрував, що кисет п... ... оли не сперився з жінкою і за два... ... жит- тя ні разу її не вдарив. ... к, що сама висувала якес... імени заперечувала й аж поки зваживши до потрібного в...

Та цей сон... селі. Він ус... ни якось проти на ка... усе ...

випадало завжди так, що можна було сповіритися певно на Дюдю і все виходило на краще. Дюдя нехибно вгадував, коли треба було коритися денікінцям, віддавати коні й фураж і коли можна було їх бити й забирати в них фураж і коні.

Коли скінчилася війна, Дюдя став орати землю. Але якось так вийшло, що він мовчав і йому земля випала найгірша. Якось так виходило, що хто більше балакав, той найкращу мав землю, а Дюдя відійшов на задній плян, і так було аж до того часу, як на селі з новою силою запалала клясова війна, подоляни розпочали шалену аґітацію й пропаґанду і сільрада замакітрилася. Довго очікував Дюдя і, кінець кінцем, як сказано, сплюнув сильно в напрямі подолянського городу.

Тим то, коли Марта добрала, що він хоче балакати, вона мало не скотилася з лави й язик заскнів їй у роті. Вона відчула, що розпочалися великі події. На всяк випадок, вона уперлася руками в боки і в голові їй заснувались розмаїті образні вислови, стримувані бойовим вичікуванням.

Але горянин Андрій Дюдя мовчав і тільки дивився на неї соннивим блакитним поглядом. Стало ясно, що він сказав уже так багато, що тепер випадало промовляти Марті.

„То як же, чоловіче,—почала Марта низьким, рівним, жалібним тоном.—Уже ти до мене й слова не хочеш сказати. Мало тобі того, що я б із голоду пропала, якби не Перепічки, спасибі їм, добрим людям, що дають, коли яєчко, коли сметанки, а коли й печенею почастують, що й не забуваєш, який смак у м'яса.

Бачу я, бачу, що вже тобі закортіло в голодрабську комуну! Будете там спати по сорок душ під одним покривалом та їсти руками з корита як, прости господи, свині. Будете дітей штемпелювати й замісто християнського йменння, нумери їм на задниці випалювати. Чи не так, чоловіче?"

Але Дюдя мовчав, тільки очі йому прокинулися й спалахнули блакитними вогниками. Він добув кисета й, не зводячи з жінки очей, скрутив цигарку.

„Знаю, вже знаю, що ти скажеш, чоловіче,—одповідала сама собі Марта. „Скажеш, що будемо жити, як і жили, і з своеї миски борщ їстимемо, у своїй хаті спатимемо, тільки землю будемо гуртом орати. Скажеш, що й покривало те на сорок душ перепіччина брехня, і що діти штемпельовані їдовита куркульська вигадка, й про корито свиняче для людей куркулі по злобі розказують. Скажеш, що легше гуртом робити й веселіше. Скажеш, що в місті люди гуртом на фабриці роблять, а лучче за нас живуть та книги читають і від нас розумніші й кантлети кушають".

Дюдя поворухнувся, наче вставати, Марта змовкла на мить, але Дюдя видобув із кишені сірники й запалив цигарку, не зводячи з жінки очей. Очі йому зовсім стали блискучі блакитні блискавки, під ними жевріла цигарка й дим сповивав чоло й чубату голову.

„Кажи ще, кажи ще, чоловіче. Ти бачиш, я сіла й тебе слухаю, бо моє слово ще попереду. Ще скажи, що ти вже насправді забувсь бога й забувсь добрих людей, що на подолі живуть і вже в той колектив уписався. Ще скажи, що тебе в тому колективі вже вибрано за голову. Ще скажи, що ти тепер у тих нехристів за головного!"

Дюдя коротко кивнув головою. Марта враз затулила лице руками й заголосила. „Лишенько ж моє, і ко-

ли я така нещаслива на світ народилася? Ох, не думала ж я, не гадала, коли заміж виходила, коли в церкві вінець приймала, що з колективним чоловіком житиму. Лишенько ж моє необхідне, біда моя страшная, як же я людям ввічі дивитимусь. Так ні, не може ж того бути, брешеш ти, чоловіче, лякаєш мене, нерви мої забуруєш. Та не може того бути, чи ти справді в колектив уписався, чи тебе справді хочуть на голову вибрати?“

Дюдя ще сухіше кивнув головою. Вираз його очей був такий, що Марта знов затулила обличчя руками й почала голосити. Горянин Андрій Дюдя докурив цигарку, сплюнув сильно, одягся й пішов із хати. Услід йому Марта висипала пів коша лайок і коли кроки його вщухли в м'якому снігові передвесення, вона все ще вигукувала в ніч страшні слова й прокльони.

На зборах горян, людей високих і засмаглих, годованих картоплею із сіллю й напоєних чистою водою з криниці, виступав Андрій Дюдя. Недовгий був виступ його—він вийшов наперед і оглянув збори блискавичним блакитним поглядом—і враз загомоніли горяни. Голова сільради запитливо глянув на Дюдю, Дюдя кивнув головою і той почав доповідь про колектив. Довго радилися горяни й глибокої ночі, потомлені всмерть, прокурені, нарешті зідхнули легко й стали писатися на аркуш паперу, що приніс голова сільради. Від самого берега паперу і аж угору закручувався кожен підпис, трудний і грубий і за ним так само йшов дальший від берега вгору. Голова вчетверо склав папір, поклав собі в кашкета і горяни вийшли на зоряну вулицю—вже зорі світилися повним світом.

„Так,—сказав голова.— Но це ще не все. Нас тут душ два десятки, а ще із сотню треба взяти до нас.

Трудне це діло—в хатах, на колодах, на полі гуде куркульня й упадає коло баб і дідів. Як воно буде й що ти скажеш, Андрію?“

Довгий і темний стояв Дюдя серед снігу. Він звів угору правицю, наче щось мав у жмені. Тоді він кинув з розмаху об сніг і розтер ногою, і горяни згадали, як вони шестеро забрали в денікінців гармат, нагнавши їх у ліс уночі—так само світилися зорі крізь осніжене гілля повним світом. Ще трохи постояв Дюдя коло горян, а тоді пішов додому спати.

Сонний і млосний, через цілий день не ївши нічого, дійшов Дюдя до своєї хати й постукав у вікно. У хаті було темно, наче вимерло й ні один звук не прокинувся всередині. Дюдя опам'ятався й постукав знову. Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті й Дюдя заснув навстоячки.

Йому привиділася чудна машина—комбайн. Комбайн косив, молотив і віяв,—Дюдя прокинувся і його гіркий узяв жаль, що він старий, і трохи шкода свого спітнілого гарячого життя. Горянин Андрій Дюдя схопився й енерґійно стуконув об рями. Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті, але притлумлений голос сказав:

„Хто там стукає серед ночі?“

Дюдя мовчав і голос замовк. Він став терпеливо чекати, але було тихо. Він знову відчув, що засинає й хилиться на стінку, уже коліна його вдарилися об приспу, він отямився і сильно застукав кулаком у вікно. Ніщо не рипнуло, ніщо не зачовгало в хаті. Дюдя став бити часто й рівно в рями. У хаті немов загусла тиша й темрява. Раптом Дюдя зчувся, що стук не допомагає. Хата хотіла послухати його голосу. Він сів на рписпу й узявся думати, зборюючи сон.

Жінка щодня сварилася з ним, шпетила його на всю губу та він на те не зважав. Він знав, що хоч вона й бігає щодня до Перепічок поласувати сметанкою та м'ясцем, хоч вона плачеться на свою бідність і на свого чоловіка, хоч вона й каже щодня, що їй світ зав'язав, але й досі не пішла від нього—вона ж його жінка і він за двадцять років ні разу не скинув оком на другу. Йому здалося, що може він і справді замало з нею балакав, може вона хоче домогтися його голосу.

„Одчини, жінко, це я,—сказав горянин Андрій Дюдя і устав із приспи.

„Кому я одчинятиму?"—одповів холодний, злий голос. „У мене нема чоловіка. Ідіть собі геть!"

Горянин Андрій Дюдя нерішучо оглянувся на приспу. Уже примерзало й на ранок добрий буде мороз, він був у латаній свитині й йому сильно хотілося спати. Він підійшов до вікна, зачепив рями двома пальцями, обачно, по-хазяйському вийняв їх і поклав на приспу. Потому він вліз вікном у хату й звичними вигорбинами долівки намацав путь до печі. Та перед піччю щось забілішало, як сонний спомин. Він ступнув ще раз і налетів головою на якесь залізо, якого не було в хаті, упав і Марта ще двічі вдарила його кочергою по грудях. Він звівся на ноги й штовхнув її так, що вона одлетіла на сажінь. У ту ж мить пронизливий зойк спалахнув по хаті й замовк.

Дюдя запалив сірника. Коло печі лежала Марта в сорочці, боса, лоб їй був заюшений кров'ю—вона убилася об гострий ріг печі. Дюдя засвітив лямпу, приніс води, облив голову Марті, вона звелася на лікті й дивилася на нього, мов оторопіла. Дюдя ще раз придивився до рани, розшукав чисту ганчірку, перев'язав жінці голову—їй тільки роздерло шкіру—й ліг спати.

Уранці другого дня Марта лежала на пружиннім ліжку в просторій хаті Перепічки між грамофоном і швацькою машиною марки Зінгер. На Марті була чиста сорочка з тонкого полотна, на голові вишиваний рушник, руки вона склала хрестом на грудях і коло неї метушилися Перепеччиха з дочками. На столі, новою накритому скатертиною, були крашанки й білий хліб, а поруч того йод і флакончик з якоюсь ароматичною есенцією. Заплющивши очі й зідхаючи легко, лежала Марта і їй здавалося, що вона вже вмерла і душа їй у рай. Баби й дівчата, подоляньські а й горянські навшпиньках заходили до хати й Перепеччиха тихесенько, пошепки розповідала їм, як чоловік хотів забити Марту, та вона не далася й тоді він розпеченою кочергою випалив їй на спині: „записуйсь у колектив!".

Чимраз більше приходило бабів, чимраз трагічніший шамрив шепіт, чимраз глибше зідхала Марта й дві великі сльози покотилися їй з очей. Вона підняла руку—і всі в хаті завмерли. „Дітоньки мої, голубоньки,—сказала Марта,—моліться за мене і я за вас молитимусь, щоб не попустив господь записати вас у колектив,—і рука знову безсило впала на груди.

Ширився шепіт і йшов по селу. Подоляни йшли на шпиль і коло них збивалися купки горян, слухаючи страшних вістей. Ще тихі точилися розмови, але подекуди хтось лаявся в голос, а коли проходив голова, усі змовкали й дивилися вбік, не бачивши його. О дев'ятій годині ранку голова покликав міліціонера і вони пішли вдвох арештувати Андрія Дюдю.

Довго спав Андрій Дюдя тієї ночі й коли прокинувся, то побачив у хаті замість жінки голову й міліціонера Григорія.

„Здоров, Андрію!—сказав голова,—„прости мені подрузькому, но тільки мені треба тебе арештувати. Куркульня розперезалася категорично і я не дам селу ради. Отже вдягайся й підемо в буцегарню".

Коли горянина Андрія Дюдю привели до сільради, перед ґанком на вулиці він побачив підводу, на якій сидить високий, русявий, снігом припалий чоловік у замусленому кашкеті. Це й був слюсар Шарабан і коли Дюдю завели в комору при сільраді й замкнули на замок, слюсар Шарабан вибрався з воза й увійшов у сільраду.

„Товариші,—сказав слюсар Шарабан.—Я приїхав до вас, як у вас колективізація й чи куркулі не підвозять візка нашій великій справі, а конкретно, хто в вас голова сільради?"

Порадившися з головою й дізнавшиєсь про події останнього дня, слюсар Шарабан довго розпитувавсь про Андрія Дюдю, що він за чоловік. І розпитавшися, дав слюсар Шарабан пораду: Андрія Дюдю випустити, а до Марти придивитись, чи вона на вмерті, а чи мабуть видужає.

„Боюся я, товаришу Шарабане!—сказав голова.—Як випустити його, то куркульня категорично впаде в імперіялізм, достукається до району і підірве авторитет влади. Хай би посидів трохи, поки воно вщухне, нічого йому не зробиться, а ми з району викликаємо самі доктора і вирвемо медичне лікування з кігтів озвірілої куркульні."

Але слюсар Шарабан не погодився. „Ти,—сказав

слюсар Шарабан,—голово, неправильну взяв лінію і козиряєш престижем у напрямі правого ухилу. Раз чоловіка ви всі, в здоровому розумі й радившись довго, висували на голову колективу, то не можеш ти його гноїти в буцегарні, поки не з'ясував чи він жінку вбив, а чи вона просто коники показує. Давай ключа."

Коли вони одімкнули комору й випустили Андрія Дюдю на світ, він довго стояв, утопивши очі в землю, а тоді повернувся й пішов. Слюсар Шарабан був пробував із ним побалакати, та Дюдя ніби й слухав, але не сказав ні слова. Він повернув за ріжок і зник за хатами, слюсар же Шарабан, голова й душ троє з активу почали радити про критичне становище й чи викликати лікаря, чи просто готуватися до бою.

Тим часом горянин Андрій Дюдя йшов просто в поле. Уже під сонцем танув сніг і хлюпав під чобітьми. Але на цей раз горянин Андрій Дюдя не зміг оцінити навіть сільсько-господарського значення сонця й снігу, Він невідступно думав про своє шлюбне життя про двадцятирічне подружжя. Ніколи він не думав, що жінка одштовхне його від себе. Поволі за звичним обличчям її, за тупими губами, за солом'яним волоссям, убачив він якусь систему ідей, завжди чужу, а тепер і просто ворожу. Через усе життя своє він ні разу не вдарив її, ні разу не вимовив прикрого слова. Він просто мовчав і давав їй вибалакатись і виплакатись. Тепер він ударив її. Чи треба було її бити? Кого треба бити? Чи треба бити і вбивати людей? Дюдя, як спав, ідучи. У снігові перед ним виснувалася леґенда про червоноармійця.

Червоноармієць з батьком балакав у сні,
Про колгоспи сперечавсь, про посів у весні,
Про майбутнє, про світлі прийдешні дні.

— Ви помиляєтесь, батьку, сказав червоний салдат.
Укупі сіяти, сіяти в лад
Селянських комун, незаможних бригад
У поле вийшов потужний ряд.

І батько кивав головою: так.
— Я жив дуже довго, я бачив як
Мінялась земля, зацвітав мак
Як жито й пшениця буйніше росли
На вильній, на спільній, на нашій землі.

— Мій батьку, мій друже так нащо ж ви
Явились до мене тепер, неживий?
Мій батьку, мій друже, так де ж ви були,
Коли ще жили на оцій землі?

Я хочу вас бачити, батьку мій,
У новім, у щасливім, у нашім селі
Але ви умерли, з-під ваших вій
Дві мертві, холодні сльози потекли.
Що ж ви стоїте коло мене у сні!..
Ви мертвий, ви мертвий—ви не батько мені!

— Схаменися сину, аж ось рука
Мозоляста моя, мужицька рука.
І я б до згоди з тобою дожив,
Коли б мене вночі куркуль не убив.

І все далі вперед простягалась рука,
Син за руку схопив—дерев'яна, суха
Не стулялась, не гнулась батьківська рука.
Червоноармієць прокинувсь пітний,
На лаві прокинувсь коло стіни.
Задерев'яніла, негнучка
Приклад рушниці стискала рука.

Горянин Андрій Дюдя стояв на сніжнім пагорбі й крізь сніг він побачив землю. Це та була земля, що мала йти під колектив. Дюдя повернувся й пішов до сільради. Мовчки увійшов він у хату, голова й слюсар Шарабан теж замовкли й пробували вгадати, що він скаже.

„Так ти кажеш, Андрію, не треба посилати до району?—спитав голова.—А як же ми тут будемо з куркульнею? Уже й горян зачепило, уже й середнячки збиваються коло Перепіччиної хати".

„Голово"—сказав Андрій Дюдя; голова й слюсар Шарабан аж здригнулися, почувши його голос, наче вовік не сподівались, що він заговорить. „Голово—сказав Андрій Дюдя,—пиши мені розвід із жінкою".

Голова й слюсар Шарабан сиділи мов соляні стовпи. Потім одразу, удвох почали намовляти Андрія, щоб не робив цього, щоб підождав, хоч поки все влаштується, що він же ж двадцять років прожив із своєю жінкою в добрій злагоді, що як йому дати розвід, то куркульня без сумніву абсолютно забере гору й провалить справу колективізації. Але Андрій Дюдя мовчки стояв на своєму й не рухався з місця. Слюсар Шарабан замовк, а голова казав далі й слова його неначе розтавали, як сніг на сонці.

„Годі, голово," сказав,—кінець-кінцем, слюсар Шарабан.—„Не можеш ти силувати його жити з жінкою. Чоловік не півень і не можеш ти йому підсувати курку. Двадцять років жив, а тепер жити не хоче. У гречку він не скакає, але куркульської ідеології не хоче. Посилай по Марту".

Довго й дбайливо вдягали Марту подоляни. На голові їй перемінили пов'язку, Перепеччиха найкращу свою дала сатинову кофту, спідницю нову принесено з скрині,

ту, що її вдягати на великдень. На це вдягли їй осіннє пальто Перепіччиної дочки, а позверх пальта нового натягли кожуха, вишиваного червоним і жовтим зі смушковим коміром, щоб не замерзла мучениця, їдучи до сільради. У руки дали їй іконку святої діви Марії з непорочним сином і Перепічка добрі запріг коні. Немов свята великомучениця, піддержувана дівчатами подолянськими вийшла Марта з хати й обачно й гарненько її посаджено в сані. Чистої свіжої соломи наклав у сані Перепічка й соломою вкрито їй ноги. Поволі й побожно охристилася Марта й уклонилася низько народові.

„Голубоньки мої, братіки сизокрилі, батечки мої й ти, мати моя рідная. Викликають мене недолужну грішницю у сільраду. Не знаю я, чи витерпить серденько мое, чи вже лусне з болю. Моліться за мене богові всемогутньому й усім святим, а я, мабуть, швидко, ой швидко за вас, за всіх молитимусь".

Якась дівчина розчулилася й зойкнула вголос. Іще дехто заплакали з бабів, дивлячися на мученицю, на сумирне обличчя її, на заплющені очі, на схрещені руки.

„Не знаю, ясочки мої, безневинні пташата, що мені буде в сільраді. Може то вмисне кличуть мене, щоб віку мені вкоротити, може в кайдани мене закують і посадять у льох, щоб я там умирала, світу божого не бачивши. Розлучать мене з вами люті звірі, недолюдки й погублять мене недолугу. Не кидайте ж мене, доченьки мої, не попустіть глумитись із грішного тіла мого, а я за вас перед святим богом молитимусь."

„Не попустимо. Не покинемо!—глухо загули подоляни і над злими басами тонко засвічувались жіночі крики. „Не покинемо!"—і вся юрба посунула за саньми.

Селом з подолу на шпиль ішла процесія. Попереду повагом вів коні сам Перепічка, на санях заплющивши очі, горілиць напівлежала Марта, баби й дівчата подолянські ішли за нею як на похорон, далі йшли всякі люди й спосеред горян непевні, а то й просто цікаві, у хвості ж поїзду йшли подолянські парубки та хазяї—лавами, як у військовім поході.

Селом проходив поїзд із подолу на шпиль. Люди з шпилю приставали до поїзду йдучи збоку, чи вливаючись у серце походу. Одчинялися вікна й столітні бабусі дивилися на поїзд і христили зморшкувате чоло, діди хмикали, стоячи коло воріт і діти гасали обіруч людського струму. І над походом бубнів шепіт про страшний плякат, випалений на спині розпеченою кочергою.

Перед сільрадою став поїзд і Марта, мов нежива увійшла в хату. Сиділи голова й слюсар Шарабан, стояв Андрій Дюдя й просто подивився їй увічі. Перепеччиха й ще одна статечна подолянка ввели Марту в кімнату.

„Ви, громадянки, вийдіть,—сказав голова.—Тут діло сімейне, а не міжнародня конференція ворожих держав".

Марта безпомічно мученицьким поглядом оглянулася на своїх мироносиць. Усі стояли, мов укопані, немов не до них казалося.

„Я ж вам сказав, громадянки, що це діло сімейне. Спитайте от у чоловіка—він бере розвід. Так що вам тут не випадає проїдатись. Ваше діло буде попереду".

Марта враз ожила. На лиці їй змінився раптом вираз, вона широко розплющила очі. „Вийдіть, голубоньки", сказала вона до мироносиць. „Либонь, мене тут не з'їдять одразу."

Мироносиці перекинулись оком і вийшли. Ззовні на майдані виріс гуд, хитнувся високо в повітрі, ущух і

пішов ушир. Ширився гуд і дуже поволі знову ріс яснішав крізь зачинені вікна сільради.

„Так от, громадянко,—сказав слюсар Шарабан,—цей товариш, горянин Андрій Дюдя хоче з вами розлучитись."

Слюсар Шарабан устав і, ніби щось оце тільки обміркувавши, дивився Марті ввічі. Лице їй мінилося й темнішало, наче небо перед грозою. „Так що, громадянко", сказав слюсар Шарабан уже зовсім інакшим, несподівано веселим голосом „по закону він має на це право Ось тут розпишіться", і слюсар Шарабан підсунув Марті квартальний відчит фінансової частини сільради, схопивши його швидко зі столу.

Але Марта одштовхнула руку слюсареву з папером і кинулася до чоловіка. Дюдя дивився просто крізь неї на стіну, наче її не було в кімнаті.

„Це правда, Андрію?—спитала вона сиплим голосом. Дюдя коротко кивнув головою.

„За що?—захрипіла Марта. Дюдя мовчав.—Нізащо—зовсім уже весело й люб'язно одповів слюсар Шарабан.—Горянин Андрій Дюдя просто не може жити з підголосками куркульских елементів. Ви розповідаєте куркульні, що він вам випалив на спині кочергою візитну карточку, щоб ви записувалися в колектив".

„Що випалив? Що ви верзете!—зойкнула Марта.—Побійтеся бога за такі ваші слова!"

„Бога вашого я зроду не боявся,—сказав слюсар Шарабан,—а втім, спитайте людей, що ви привезли сюди, що в вас випалено на спині. У вас, бачите, написано розпеченим залізом: „Записуйтесь у колектив".

„І ти, чоловіче, цьому повірив, щоб я таке про тебе говорила?"

Дюдя мовчав і спокійно дивився поверх Марти на стіну.

„Так не діждуть вони",—ґукнула Марта й розпана хавши двері, вилетіла на ґанок. Слюсар Шарабан схопив голову за рукава і вони вийшли вслід.

Коли Марта з'явилася мов буря на ґанку, глухий гуд стрепенувся й ураз задзвенів сотнями яскравих голосів. Юрба хитнулась, передні витягали шиї, позаду подоляни стояли нерухомо, ховаючи руку під кожухом. Десь між кожухами виблиснула сокира і зникла.

„Дякую вам"—почала Марта низьким урочистим голосом і схристивши руки уклонилася народові в пояс.—„Дякую вам, добрі люди, що ви мене недолужну й поранену в свій дім приймали. Ще дякую вам, хазяї домовиті, що ви крашанками й масличком і молочком мене, бідну, голодну частували. Ще дякую вам, що ви мене рушником, кофтою, пальтом, кожухом оцим одягали, щоб не замерзла я, осюди їхавши. Ще дякую вам, що ви коні добрі запрягали, мене в сані садовили й сюди везли, щоб я немічна по дорозі не впала. Ще дякую вам, що ви мене сюди проваджали, щоб тут не зобиджено мене від лихих людей.

А найбільше дякую вам за те, що ви від людей правди не ховали і нищечком усім про мою спину розказували!"

Перепічка пересмикнувся й знітився за спинами передніх. Мироносиці теж непомітно зникли з переднього пляну.

„Дивіться ж, брехуни їдовиті!—раптом на ввесь голос дико закричала Марта.—Дивіться, правдолюбці смердючі, дивіться чорні дияволи, дивіться гадюки плазовиті, дивіться кровопивці люті, дивіться буржуї прокляті, вам би тільки глумитися, звірям, з нас бідних, трудящих, дивіться ж, що в мене випалено на спині!"

Вона рвонула кожуха й ґудзики, як листя, посипалися в сніг. Вона зірвала з себе кожуха й кинула під ноги юрбі. Зверху до низу вона розпанахала пальто й воно як спідниця упало з тіла. На шмаття вона подерла сатинову кофту, обома руками схопилася за сорочку й розшматала на тілі—аж по живіт гола стала вона на сніговім ґанку перед натовпом.

Усе змовкло, чути було, як дихали люди. Якийсь парубок хихикнув у юрбі і зараз же глухий ляпас затулив йому рота. Марта повернулася до юрби голою мускулястою селянською спиною. Із задніх рядів за хати, у завулки тікали подоляни.

Тієї ж ночі кілька десятків куркулів на підводах, манівцями, втекли з села.

ЖИТТЯ ГАЯ СЕРГІЙОВИЧА ШАЙБИ

I

Димніші домни. І в присмерку палючім,
Доми дивніші на горі вечірній
І кавпери стоять, мов капітани,
Над естокадами зіпершись на обручі
Повітродувних труб і в рупори покірні
Скликають газ:
Цео!
Цео!
Цео!

Це образи, це одгуки, це од світання
Веде завод за води неминучі,
За дюни шлакові, де домни-дромадери
Бредуть крізь ночі, крізь кошмари мідні
В неймовірним сном загружені печери.

Гай Сергійович Шайба сміявся. Ще зроду свого він не сміявся так. Не срібні дзвоники вибігали й котилися по небу між хмар, не срібні квіти сміху засівали землю між трав—ні!—грубі крики гуркотіли з його грудей, захлинаючись, спиняючи один одного, шибаючи один одного в спину, вони виринали з його веселих грудей. Уперше зроду свого сміявся Гай Сергійович Шайба.

Гай Сергійович Шайба сотав руками, ніби намотуючи на них усе мереживо довколишнього і соняшного світу. Він викидав ногами, ніби знов скидаючи з себе довколишне соняшне мереживо світу. Він летів уперед,

виміряючи ширник просторів, в одну невимірну невмирущу мить облітав навколо світу і знов летів на тім самім місці. Гай Сергійович сміявся на руках у своєї матері.

Невідомо з чого сміявся Гай Сергійович Шайба, випинаючись і випростуючися з рук своєї матері. Бо перед ним саме стояв завод.

Через весь день працювавши, зайшов завод у вечір. Через увесь день палавши, зайшло над заводом сонце. На той час сонце ще циркулювало над Російською Імперією в її Малоросійській частині. Серед білі піскуваті баранці хмар сонце виливало з себе розплавлений чавун. Далі воно байдуже перекинулося за крейдяні гори і завод засвітився своїм світлом.

Немов троє марсіян на триногих стативах стояли три домни і коло них як п'ять круглих куль стриміли п'ятеро кавперів. Колінкуватий удав газочисних труб сповивав тіло доменного цеху. Три градирні, мов жирні черниці, крапали слізьми в содові озера під собою.

Увесь же завод був, як ялина. Кругом горіли свічі. Безліччю вогнів горів невикористаний газ—це були свічі. Під темною брамою заводу виходили сумні, чорні, закурені, задимлені люди. Смішного не було нічого—і все ж таки Гай Сергійович реготався, як ніколи в своїм короткім житті.

Навпаки мати його плакала. Бо Сергія Шайбу мали одвести на станцію двоє жандарів. Жандарі—це люди в синіх мундирах з білими шнурками, в блискучих шеврових чоботях, добре виголені й чистенькі. Жандарі настирно закликали Сергія Шайбу прогулятись на станцію—а зі станції в Сибір. Сергій же Шайба дуже не хотів розлучатися з молодою жінкою і з симпатичним

Гаєм Сергійовичем Шайбою. Гаєві Сергійовичу Шайбі здавалося, що блискучі сині жандарі дуже смішно граються із Сергієм Шайбою, сіпаючи його за руки, зв'язуючи добрим англійським поясом. Отже він роззявив рота і сміявсь так, як з роду свого ще не сміявся. Найбільше його смішила невідповідність між зусиллями жандарів і стремлінням Сергія Шайби. Вони сіпали його назад, а він рвався наперед, ніби силкуючись узяти Гая Сергійовича на руки—а після цього він мав клацати пальцями і всякою іншою манірою постачати Гаєві Сергійовичу інтелектуальну розвагу.

Нарешті жандарі сіпнули Сергія Шайбу так, що товариш Сергій Шайба упав на спину. Це вже було так смішно, що не можна цього собі уявити не бачивши. Гай Сергійович зовсім захлинався від сміху. Руками, ногами, головою, всім пружним розкішним тільцем він летів до батька, що так прекрасно смішив його і сміявся, сміявся, сміявся.

II

I раптом свист несамовитий.
В смертельнім цеху труби клепані тремтять —реве залізо,
Рве хуга ферми,
Сопла дико виють,
Гудуть залізні ферми естокад,
I на пісочок у дитячі ферми
Кошмарний хобот обережно лізе.

— То молочком чавунним напуває
Зпітніла домна свої любі діти.
Сопе й парує
Черево таємне,
Ще повне плоду, і не спочиває
Бездомна мати ще дітей родити.

У легку мжичку Гай Сергійович Шайба ішов поважний і замислений. У жмені він добре мав царську копійку і лініями життя, смерти й щастя відчував на копійці орла і кінного дядю з дрюком, который дядя з невідомих причин звався рештою. На ту царську копійку мама радила його купити дві царські цукерки—коли почистити таку цукерку від паперу, вона скидалася на канатну вагонетку—тільки замість крейди в ній було павидло—солодкиий дьоготь цукеркової вагонетки.

Гай Сергійович Шайба свої плекав думки щодо царської копійки. Влучно кинута об стіну коксового цеху, ця копійка могла породити другу копійку—або ж загинути сама в цупких лапах Кроня.

З погляду Гая Сергійовича Шайби, так само, як і з погляду інших, його віку пролетарів, Кронь, син майстра, був герой. Передо всім, Кронь був на голову, на велику незґрабну банькувату голову, вищий вид інших. Він був старший віком і батько його був старший ранґом. Його батько був дослужився до майстра силою хитрої механіки, яка звалася на заводі—бути за нічного сторожа. Кронів батько, прагнучи командних гір в індустрії, оженився з дівчиною, що викликала естетичне почуття в головного інженера. Могутній порив до краси зблизив серце інженера і Кроневого батька—Кронів батько став майстром нічної зміни для невідповідальних робіт і заслужив на назву „нічного сторожа". Вночі майстер Кронь не бував удома, з чим охоче мирився його друг інженер.

Отже син майстра Кронь був герой. Він вищого був походження, був вищий на зріст, був дужчий і мав багато копійок. Окрім того, він мав чимало монет на

дві, три й п'ять копійок, як і належиться сливе дорослій людині. Син майстра Кронь був сливе доросла людина. Подекуди він замикався сам у кльозеті і за півгодини виходив звідти з ще товаришами, з ще червонішими губами і з розпаленими, заспаними очима.

Але найбільше дивувало інших, тої ж епохи пролетарів, те, що Кронь завжди вигравав. Він міг програти вісім, десять, одинадцять копійок, але наприкінці все одно, виґравав усі гроші назад і забирав при цьому чимало прибутку.

Це саме і обмірковував Гай Сергійович Шайба, затискуючи в руці царську копійку на дві царські цукерки ринковою вартістю. Шахрувати не було як—суворі вікодавні правила гри не давали ніякої змоги шахрувати. І все ж таки, ні разу не було, щоб Кронь, кінець-кінцем, програв.

У цей день Гай Сергійович Шайба уперше встановив, що дрібний капітал безсилий боротися з великим капіталом. Не карбованець народжується з копійок, вирішив він, а карбованець ковтає копійки. Економічна боротьба між карбованцем і копійкою—нерівна боротьба. Чи є яканебудь боротьба окремо економічної? подумав Гай Сергійович Шайба і підійшов до кутка коксового цеху—а там уже дзвеніли копійки об стіну.

Уже бій ущухав. На розтуленій долоні Кронь уже мав цілу конічну купу пролетарських копійок. У цю саму мить хтось з товаришів програв останню копійку.—„Клади сюди", скомандував Кронь і остання копійка зникла в горі акумуляції капіталу. Гай Сергійович Шайба болюче відчував у своїй руці лініями життя, смерти і щастя мідний еквівалент двох царсь-

ких цукерок. Він розтулив долоню. Дзень!—мала полетіти копійка і розчинитися в Кроневім багатстві.

Але копійка не полетіла. Гай Сергійович Шайба одійшов од стінки і акуратно поклав копійку на витягнуту Кроневу долоню. Кронь остовпів, а Гай Сергійович Шайба звернувся до товаришів з короткою промовою.

„Товариші,—сказав Гай Сергійович Шайба.—Для чого боротися економічно. Все одно його карбованці з'їдять мою копійку. Спробуємо боротися інакше. Пролетарі всіх країн, єднайтеся".

Гай Сергійович Шайба розмахнувся і вдарив знизу по Кроневій руці. Вгору бризнув фонтан копійок і вони розсипались у коксовому штибі. Бій був довший, ніж на те сподівався Кронь. Від першого ж штурхана Гай Сергійович Шайба одлетів до стінки і притулився до неї спиною.

Попереду в нього над усе панувало враження, ніби ввесь Кронь обріс болючими кістками зібганих кулаків. Ніби він, Гай Сергійович Шайба, голіруч мусів бити вугілля, що засипають у коксову піч. Кронь був як дредновт—усе м'яке і живе десь сховалося, наче його не було. Довгими залізними вдарами Кронь націляв між Гаєві ребра і Гай ледве управлявся підставляти руки.

Надзвичайні райдужні потойбічні ляндшафти побачив Гай Сергійович Шайба. З чорної оксамитної темряви викатилось зелене світозоре мерехтливе гасло, ніби молоде листя всіх весен всесвіту спливлося, споїлося в одній щасливій кулі. Але щастя було недовго і куля розлетілася на мільярд зелених зернин,—а темрява з чорної зробилася оксамитно-фіялковою. Зелені зерна зникли і оксамитофіялкова хмара набрякла фіолетовими берегами. Вона надималася чимраз дужче і крізь неї просвічував захід сонця. Жовтогаряче проміння пропалило хмару і Гай побачив свято соняшного заходу. Це була така рубінова оркестра кармінів, краплаків, оранжових охр, киноварів і пурпурів, що око не могло витримати її і осліпло.

У ту ж мить Гай Сергійович Шайба забув про око. Тепер йому здавалося, що обличчя йому тихо опустилося в миску з теплою, теплою водою. Напруження губ і зубів ураз розпустилося в заспокойливому теплому морі. Море пливло по лицю, по шиї і втішно охолоджувало гарячу сорочку. Це другий Кронів удар розкраяв йому стиснуті губи.

З глибокою щирістю і серйозністю, з розміреною спокійною увагою Гай Сергійович Шайба опустив непотрібні руки. Переможний Кронь насунув на нього, добираючи місця, щоб завдати останнього удару. Він бовванів величезний і розкарячений, немов огидний допотопний рак, затуляючи Гаєві завод. Коротким ударом, вклавши в нього всю свою любов і майстерність, Гай Сергійович Шайба влучив ногою Кроневі в те місце, за яке Кронь мав звичку триматися руками. На хвилинку Кронь застиг, потім хитнувся і впав навзнак, одкриваючи перд Гаєм коксовий цех.

Вражене око й досі коливалось по зеленозолотих океанах, уперше побачених у недовгім житті. Але й видюще око вперше в недовгім житті побачило коксовий цех.

Як ґренадери на наївній лубковій картині витяглась у диму, вогні й крові батерія коксових печей. Як арматний ґніт над одною горіла свіча і от вона по-

волі звелася в гору і одкрила вогненне серце коксового ґренадера. Палаючи серце нахилилося вперед і розпукло по середині, як жахлива рубана рана. Хитнувся споєнь і вогонь почав падати вниз. Колосальними коцюбами двоє вигрибали кокс і дві жінки з шлянґ, поливали його сльозами. Хмарами радився дим і сповивав мовчазний шереґ ще цілих ґренадерів. Сичала вода в огні, нагорі горіла свіча. Шкварчав, загасав і чорнішав кокс коло самих ніг відважних жінок, що воювали з коксом, бо чоловіки воювали з німцями. Була війна і коло коксового цеху виріс новий, бензольний завод.

Великий інженер, знаменитий професор, патріотичний учений будував цей завод, щоб христолюбне воїнство білого царя могло стріляти в німців набоями не згіршими від німецких. На той завод нікого не пускали. І тепер на варті перед ним стояв дядя з широкою бородою і з хрестом на кашкеті, а з дядею балакав якийсь чоловік. Цей чоловік повернувся до місця орлянки і глянув на нього орлячим оком.

Гай Сергійович Шайба знов повернувся на землю. На купі металоблискуватого коксу, немов убитий шуліка лежав Кронь—навколо метушилися хлопці, збираючи монету.

З великою серйозністю й деякими жалем Гай Сергійович Шайба споглядав бойовище. Йому не шкода було Кроня і йому не смішна була ефектна поза Кроневого тіла, але творчою хлоп'ячою душею своєю він не полюбляв деструкції. Ненависть не ночувала ще ні одної ночі в його душі. Він стояв серйозний і замислений. Зненацька йому здалося, що Кронь ожив

і знов бовванів перед ним немов огидний допотопний рак, куди більший, куди дужчий, старіший, куди п'яніший Кронь. Гай Сергійович Шайба хотів звести руки, щоб ще раз подолати Кроня—і не міг. Руки йому стягав добрий англійський ремінь. Перед ним стояв батько Кронь, „нічний сторож", друг естетного інженера. Хлопці розлетілись, мов липове клиння в столярнім цехові, а Кронь—син уже звівся на ноги і націляв здоровенним шматком коксу в ціле око Гая Сергійовича Шайби. Кронь батько обома руками тримав пояса навколо невеликого тіла Гая Сергійовича Шайби. Він зробив останнє одчайне зусилля, щоб визволитись і застиг. На лиці йому мимоволі, помалу розливалася усмішка.

Його вразила колосальна, монструозна невідповідність між його силою й силами його ворогів. Це було наче хтось пускав у хід увес ливарний цех, щоб одлити одного ґудзика для інженерових штанів, ґудзика, що загинув в естетичному екстазі, це було, наче мартен загружали новими плугами, букерами, снопов'язалками і сівалками для того, щоб одлити сталеву англійську шпильку замість того таки в естетному екстазі загиблого ґудзика. Гай Сергійович Шайба відчув, що кумеднішої ситуації він за недовгого свого життя ще не управився спостерігати.

Затулина на коксовій печі затулилась і піч змокла і змовкла. Навпаки, рот Гая Сергійовича Шайби розтягся до самих вух—розкрився як діяфраґма і утопив Кронів, безнольний цех і ті, що навколо стояли, ляндшафти, в мужньому здоровому сміхові.

III

Ах, життя моє дороге,
Хто мені дав тебе, тепле й сильне?
Бігти берегом, бігти геть,
Бігти блискучою вогкою рінню.

Занести руку з-за хмар,
Занести за небесну спину.
Розмах. В удар
Тіло, голову, душу вкинути.

Ах, життя моє кругле, як м'яч,
Пружне й палюче, як любов.
Падай. Злітай. Смійся. Плач.
Цілуй дужче, знов і знов.

До кінця цілуй. До зубів,
До холодного цілуй поту.
Так ніхто тебе не любив
Не пив слину з крепкого рота.

Ах, життя моє, кругле, як м'яч,
Ти з яких зірвалось шківів?
Души мене. Кров'ю моєю пияч.
Так ніхто тебе не любив.

Коли інші комуністи одступили з червоною армією, Гай Сергійович Шайба зостався в заводі—до скорого побачення.

Другого дня потяглися дорогою підводи. Бурі сумні мужики везли закурених салдатів—навхрест кашкета в них була біла стрічка; це й були денікінці. Вони були стомлені, ввічливі й просили молока—за молоко вони не платили. З ними було багато офіцерів—офіцери були стомлені, злі й вимагали м'яса—і за м'ясо вони не платили.

Третього ж дня виявилося, що всі вони куроцапи. Кожен салдат виходив з кватирі діставати курку—й діставав. Вони ж були яйцехвати—кожен салдат увечорі збивав собі гоголь-моголь. Вони ж були вошопруди—кожен салдат увечорі скидав штани й бив нужу.

Гай Сергійович Шайба—до скорого побачення—працював коло другої домни за каталя. Він навалював повну козу руди—це було п'ятдесят два пуди—й котив козу до домни. Була станція—децимальна вага. Коза котилася по чавунних плитах. Подекуди Гай Сергійович Шайба вибирався на естокаду й допомагав викидати руду з вагонів. З естокади він оглядав денікінські панцерники й оцінював денікінські позиції. Він заранше складав плян повстання.

Після роботи Гай Сергійович Шайба приходив додому й скидав сорочку. Поки він на дворі мив своє залізне тіло з цинкованого тазу, мати різала хліб. Гай Сергійович Шайба сполискував цинкований таз чистою водою і ніс у хату. Поки він обтирався, мати насипала йому в той самий таз кулішу і Гай Сергійович Шайба задумливо виїдав повний таз.

Потім він одягав чисту сорочку, штани з кльошем і підперізувався добрим ременем. Закурював цигарку і легкою елеґантною ходою йшов до Тасі.

Як Гай Сергійович Шайба був найкращий хлопець, так Тася була найкраша дівчина. Вони були як передпара в балеті, як дві найкращі книги в бібліотеці, як соняшний день і зоряна ніч.

Розмаїтоколірні мільйони леґенд написано в книгах про кохання і всі ті леґенди в належний час і в нормальному порядкові пережив Гай Сергійович Шайба. Він спиняв свій погляд на весняних хмарах і це не зда-

валось йому недоцільним марнуванням дорогоцінного часу. Він читав з Тасею Енґельса—і це здавалося йому пропаґандою марксизму. Він показував Тасі, як він може котити дві кози одразу—і це вони розглядали як фізкультурну вправу. Він ходив гуляти по третій пеперечній вулиці і випадково стрівав Тасю—а після цього зовсім природно було, що вони йшли гуляти вдвох. Потім з математичною точністю було встановлено, що вони створені один для одного в цілому світі. Далі з'ясувалося, що хмари, Енґельс і кози стали нецікаві, і хмари, і Енґельс, і кози в колосальному розмірі знайшлися в їхніх тілах, а крім того, в тих тілах одкрилися зовсім небувалі поняття, краєвиди, нові слова, філософські обрії, поперечні вулиці і фізкультурні вправи.

Тепер Гай Сергійович Шайба ішов дуже замислений. Післязавтра мало бути повстання і він тепер ходив з Тасею, щоб не викликати до себе підозри. Він так замислився, що й не побачив по той бік елеґантного гусарського корнета в синьому доломані з жовтим шитвом і в червоних бриджах. Зате ж корнета побачила Тася і зовсім трошки, непомітно сама для себе, скосила очі потойбіч вулиці життя. Довівши Тасю до садка Гай Сергійович Шайба спішно попрощав її—завтра вони не побачаться—хібащо позавтра ввечорі—і хай іде додому. Гай Сергійович Шайба оглянувсь навколо і зник у кущах жовтої акації. Зникнувши з очей, Гай Сергійович Шайба згадав, що не розповів їй, як часто вони бачитимуться за скілька днів, як вони житимуть просто вкупі. Це можна, звичайно, розповісти й потім, але слід розповідати одразу — така любов!—не рушиться від вулканового вибуху—але завалюється від малої шпаринки.

О! Вранці, коли Гай Сергійович Шайба, через усю ніч радившися з товаришами, ішов на роботу, він побачив: Тася балакала з якимсь корнетом—і це був Кронь.

О! Звичайно, Гай Сергійович Шайба не міг мати заздрощів—Кронь не був того вартий. Він міг би, взявши по Кроневі в кожну руку навчати ще десяток Кронів політичної економії, фізики, хемії й механіки. Йому довелося б довго стукати Кроневою головою об Кроневу голову, щоб забити в ті голови основні підвалини наукового світорозуміння. Щождо синього доломану і червоних штанів, то ця красива картина обтягла фізичні дані, на які жаль було дивитись Гаєві Сергійовичу Шайбі. Тася — можна за це ручитися — одною рукою управилася б задушити ці фізичні дані.

Гай Сергійович Шайба катав по чавунній підлозі руду і мало не всміхався, але не настав ще час усміхатися. Бо коли Гай Сергійович Шайба повісив бляху на цвяшок, до нього підійшов старий Кронь, „нічний сторож" і покликав його в контору. У конторі було порожньо і товариші всі вже повиходили з заводу—сутеніло—і в контору ввійшов корнет Кронь з чотирма салдатами. Сутеніло, і корнет Кронь повів Гая Сергійовича під стінку повітродувки розстрілювати—завтра мало бути повстання—це з'ясував корнет Кронь з допомогою „нічного сторожа", старого Кроня.

Коло першого кавпера Гай Сергійович Шайба, що йшов попереду всіх, обміркував, як можна втекти у лісі газоочисних труб і кавперів. Отже він зігнувся—і в ту ж мить старий Кронь оперезав його поверх рук ременем. Салдатські руки підхопили ремінь і затягли його на спині Гая Сергійовича Шайби.

Як пахне газок! Як шерестить під ногами кокс! І дикучий несамовитий свист запав у вуха, як ватою прочищаючи слух, лоскочучи тіло, зашиваючись під шкуру—випуск чавуна. Чавун! Чавун!

Гай Сергійович Шайба зрозумів, що він помре як майстер ливарного цеху, старий майстер ваґранник. Був голод і робітники одливали сковороди, чавунки, робили запалки й міняли на хліб. Але він, старий майстер, щодня, ні на мить не спізнившися, приходив у цех, роздивлявся на чавунні цурпалки і командував коло ваґранки. Він був знаменитий майстер—це про нього зложилась леґенда з одливкою. Ще давно перед війною, його звільнили з заводу за неблагонадійність. Цех став, одливка не виходила. Інженери, майстрі і директор прийшли в цех і наглядали за формами, за чавуном, за температурою, за шихтою. Одна одливка за другою провалювалась. Цех став—і на завтра знову з уклонами й чемними словами покликали майстра.

Крізь дикучий несамовитий свист громадянської війни, через голод і холод старий майстер стояв над ваґранкою. Кінець кінцем, жінка його не стерпіла і стала віддаватись салдатам за мірку картоплі. Але старий майстер не знав і не хотів знати про це. Щоранку він приходив у цех, роздивлявся цурпалки чавуну, бракував, визначав шихту і командував над ваґранкою.

І от, одного дня випало так, що в цехові ніхто не схотів робити. Він сам вибрав чавун, загрузив шихту і став угорі над вічком. Коли ж чавун був готовий, він кинувся вниз у вогненне молоко.

Недовго стояли робітники, як закостеніли. Треба було поховати старого майстра. Вони зробили з дощок і глини форму людського тіла, підвели ківш, узяли чавун і одлили чавунного майстра. Коли прохололо чавунне тіло, вони одвезли його на цвинтар і поставили на могилі.

— Гай Сергійович Шайба отямивсь кріз дикучий несамовитий свист, коли випускали чавун. Свист умер, а він усе ще був живий.

— По краснозадому мерзавцу па-аль...

Десь, з-поза далеких меж газового запаху і шересту коксового, зародився голос Кроня. Високі тополі за заводським муром вросли в огненне вікно неба. Голос Кронів умер, а Гай Сергійович Шайба все ще був живий. Завтра має бути повстання, а він через химерний, ідіотський випадок має умерти сьогодні. Невідповідність була така разюча, така неймовірна, що Гай Сергійович Шайба не витримав. Він стиха засміявся, стоячи коло стіни повітродувки. Було поночі—хто сміє сміятись—схопився Кронь і кинувся повертати до себе салдатів, вдивляючись їм у зуби. Але їм зуби не сміялись, а цокотіли—од свічок ходором ходили колосальні тіні по землі.

— По краснозадому мерзавцу па-аль... затремтів Кронів голос. Салдати повернулися до стінки. Пахло газом і шерестів кокс під чобітьми. Коло стінки вже нікого не було.

IV

Ось іду по рейці і хитаюсь,
Чи дійду до краю чи впаду.
Ліс ліворуч, мов зелений заєць,
Задивився на мою ходу.

Скільки днів любилося з ночами,
Пропадало вранці у вікні.
Скільки птиць летіло над полями,
Не верталося до мене уві сні.

Десь далеко однокий коник
Пісню травам і лісам згадав,
Наче гасне дерев'яний дзвоник,
Наче спить і падає вода.

Я іду по рейці і хитаюсь,
Чи дійду до віку, чи впаду.
Ліс спинивсь. Ліс, мов зелений заєць,
Задивився на мою ходу.

Гай Сергійович Шайба сидів на коні. Це було теж любиме тіло—бачкувате, гаряче і послушливе. Варт було трохи стиснути його ногами і воно бралося гойдати ритмічно Гая Сергійовича Шайбу. Варт було трохи натягти вуздечку—і тіло починало капризно вигравати дрібним вимахом. Варт було вколоти тіло і воно одривалось од землі й летіло над шляхом,—а земля робилася морем і бралася хвилями—долів! горів! долів! горів!—перекочувались, вандрували хвилі.

Напередодні, наступаючи з великою помпезністю, з кіннотою, гарматою й піхотою, денікінці вибили роту Гая Сергійовича Шайби зі станції Конотоп. Власне, Гай Сергійович Шайба був би тримався на шляху за тополями коло станції—проти кінноти, гармати й піхоти, коли б з панцерника не влучили в лівий фланг стрілецької лінії й не положили б одинадцять рядком у рівчачку над шляхом. Гай Сергійович Шайба одступив, а денікінські гусари ринулися на одинадцять мертвих і постягали з них сорочки, пояси й чоботи.

Коли стемніло, Гай Сергійович Шайба взяв з собою аґітпропа і вони поїхали вдвох у роз'їзд. Аґітпроп у Гая Сергійовича Шайби був з акторів і дрейфив. Обіруч чорної дороги росли темні декорації кущів—просто попереду на переїзді була денікінська застава. У кущах щось шаруділо—вітер наввипередки з зайцями— і аґітпроп остаточно ліг у дрейф. Він почав аґітувати й пропаґувати ідею, що далі їхати нема для чого, „Підождіть тут",—сказав Гай Сергійович Шайба,—друже Аркадію, не говоріть так красиво, вас ніхто не чує". Аґітпроп став, а Гай Сергійович Шайба поїхав далі. І от, він почув тихий виплеск копит по дорозі—той виплеск голоснішав, але віддалявся, частішав, але тікав геть. То аґітпроп, не перенісши темних кущів при дорозі, ґальопом подався додому. Та не було тихо—інші копита сплеснули попереду—вони тихішали, але наближалися, рідшали, але були на голос від нього. „Какова полка?—кричав тенорок—немужній, прокурений, пропитий, авторитетний, переляканий тенорок. Гай Сергійович Шайба не відповідав і їхав поволі вперед. У прокатнім цехові було куди небезпечніше—треба було стрибати між смертельних штаб, що вистрибували як блискавки з допель-дуо, снувались коло ніг, зоставляли півсантиметра безпечного місця. Денікінці почали стріляти—вночі, з коней. Це було вже зовсім смішно. Може статися, що Гай Сергійович Шайба стиха розсміявся вночі, бо після німої хвилини денікінці повернулися й кони подались назад.

За півгодини Гай Сергійович Шайба, уникаючи застав, як штаб, смуг і кутніх штанґ, провів роту на станцію Конотоп і з-поза станції, з тилу, почав стріляти. Ніякого вночі бою не було—не було ніякої небезпеки; куроцапи, яйцехвати і мордобої світ-за-очі тікали через ріллю, через соняшники, через кущі, сіяли рушниці, погони й кокарди, а вранці Гай Сергійович Шайба вже наступав на них зі станції Конотоп обаполи залізничної колії. З лівого флангу, де були кущі, Гай Сергійович

Шайба вивів свою кінноту верхи—це був аґітпроп і ще скілька душ на конях, забраних у станції,—од кущів праворуч лежала його стрілецька лінія. Сам він виїхав трохи за кущі й став. З шанобливої обережної дистанції стріляли денікінці.

Ясний теплий день. З гаю в міжвогневій зоні вихопився вовк і побіг удовж стрілецької лінії. Наляканий розмаїтими громами серед ясного дня, сірий чухрав, підібгавши хвоста, просто на станцію. Гай Сергійович Шайба мало не вискочив із стремен—бий, хлопці, вовка,—і мовчазна лінія, запалена мисливським шалом затріскотіла навперейми аж до кінця по той бік колії.

Ясний, світлий день! Як хилило сонце на сон! Як скліпував теплий вітер вії. Як перед заплющеними очима маршували незчисленні неспані ночі, сипалися темні села—в селах було сіно, був хліб, було молоко—не було тільки сну. Варт було сісти до столу й покласти на руки голову, як прокидались воші. Вошей було стільки, скільки є на світі секунд—одні швидкі й яскравіші, другі ситі й сонниві.

Ночі, ночі й ночі. Ночі повні нужі—ні спати, ні бити нужу. Незліченні села, що простяглись аж туди, до заводу. На заводі зараз яйцехвати уже вивозили варстати, псували мартени, забирали електромотори. Незліченні, безсонні, по вінця повні нужею й думками, села.

Гай Сергійович Шайба розплющив очі. Просто перед ним у соняшниках двигонило якесь невелике повісмо людей. Аґітпроп і інша кавалерія позлазили з коней і щось гукали до нього, Гая Сергійовича Шайби.

Гай Сергійович Шайба глибоко зідхнув, розстібнув штани й узявся бити вошей. Насамперед, він вигріб їх кілька жмень і висипав долі. Потім він почав нищити їх поодинці. З лютою ненавистю він душив темні безсонні ночі, силкуючись почути між пальцями соковите чвакання ворогів. Але нічого не було чути—пролинула блискавична черга вистрілів і перед ногами коня виприснуло п'ять фонтанів куряви. Гай Сергійович Шайба подивився перед собою в соняшники. Десь із правої руки, ярком, денікінці підвезли кулемета, випустили по ньому чергу і кулемет застрайкував.

Це вже скидалося на дротовий варстат прокатного цеху. З-під дротових вальців мало хто виходив на пенсію цілий—дріт перепалював ноги і перетикав тіло з кулеметною швидкістю. Варт було йому засотатись і запутатись на одну сьому частину секунди, як уже з цеху виносили майбутнього шарманщика, або ж продавця газет та журналів. Гай Сергійович Шайба колись стояв біля останнього варстату перед мотовилом, де дріт пролітав сім метрів на секунду. Дріт затуплявся навколо нього, коли він саме успів схопитися за штанґу й підлетіти вгору, а вогненне коло закрутилося гадюкою долі.

Отже Гай Сергійович Шайба поважав кулемет. Шрапнель, ударні й рушниці, він вважав за театральну стрілянину для слабонервних, але кулемет у компетентних руках—машина ділова. Гай Сергійович Шайба з деякою поспішністю упорядкував штани. Бризнула в кур друга черга з кулемета і він знову застопорив. Бризнула третя черга уже в порожнє місце—понад кущами вів свого коня Гай Сергійович Шайба і кінь кашкультиґав на праву передню. Кожен конів крок кра-

пав кров'ю. „Давай сюди кулемета—інтеліґенти, не управляються коло свого—мало каши їли,—і Гай Сергійович Шайба за дві хвилини скосив соняшники, кулемета й добровільних реставраторів російської імперії.

У цей ясний, теплий день денікінців покотили на південь. З хутора Михайлівського прийшли ешельони латишів. Червоне козацтво доскочило вже до самого Харкова, Гай Сергійович Шайба підійшов до соняшників і знайшов одного живого. Немужній, пропитий, прокурений, авторитетний, переляканий тенорок просив жити. Це був поручик Кронь, виплід естетичних поривань головного інженера. „Візьміть його,—можете позабирати речі, тільки англійський пояс мені, на спомин—але... щоб був живий—він мені ще придасться для вияснення на заводі". Надвечір стих і теплий вітер—над станцією сіявся дощик—і Гай Сергійович Шайба спав, поклавши руки на стіл, а голову на руки.

Незчисленні пережиті села, темні хати, що їх ніколи більше не побачиш, журавлі над криницями, сховані кури співають на горищі. Незчисленні ночі крізь села, нужа без кінця і краю — і от станція. Покотом сплять червоні салдати, аґітпроп лежить на столі і вгруз носом у каламар—з кожним сопом з каламаря фонтаном присне чорнило—воші перебито, розчавлено з тріском, як вистріли,—і Гай Сергійович спав, поклавши голову на руки.

V

Ах, зглянься, благатимете ви
І поцілуєте бійцям запилені халяви,
І кульбаба гойдатиме в траві
Без голови стебло—укошене в отаві.

Ах, зглянься. О, жаль! О, жаль! О, жаль!
Все віддамо—лиш подаруйте волю!
—Ю бет ай шел!—погодиться коваль
І розстріляє вас на ґолфовому полі.

З машинами ж управимось самі,
Самі зробили—самі пустимо у хід
—Машини радо нас послухають, і ми
Новий обточимо і вишліфуєм світ.

Гай Сергійович Шайба підвів голову зі схрещених рук і глянув перед собою. Величезне море стола, немов парусами усіяне було паперами. Це були малі торговельні бриґи з замовленням на залізні штаби, поштові фреґати з негайними наказами, корвети з воєнізаційними намірами, театральні баржі, загружені мандрівними трупами, рибальські шкуни з оселедцями й судаками в маринаді для робітничої кооперації—це була неоглядна фльота паперових парусів, що приплива в порт завкомівського стола, над яким високо маячив Гай Сергійович Шайба.

Ще було півтемно, але вже набилося людей. Майстер другої домни зарізав шихту—в коксі процент попільности—в збірному цехові монтер Іллін пустив англійський стругальний варстат—спеціяльна комісія з спеціялістів дурно два місяці проїдалася коло того варстату;—дайте мені довідку, що працював слюсарем другого розряду!—як живеш, Шайбо? Приходь сьогодні, буде що й до чого!—Котись, Гришко, не заважай, а то викину під три чорти за вікно—в третій годині повертається культбриґада з села, щоб була трибуна—оркестра,—щоб сповістили по цехах—мітинґ—там же щоб доповідач про папу римського,—як не буде трибуни за чверть на третю... словом, щоб, баста—літучу

нараду про культкерівництво в електричному цехові—сідайте, браття, і нате вам десять хвилин—вигрібай факти—хто говорить — голова робкоопу?—Шайба!—коли ти будеш годувати робочих шрапнеллю і возити хліб на м'ясних підводах, я тобі розкажу в деталях, куди ти завтра поїдеш і яким поїздом.—Убиральниця Кроніха Олена прохає заплатити за надурочні—виплатити,—твого чоловіка й сина я розстріляв тут на заводі—але ти, бабо, робітниця, і працюєш чесно.

О! У механічному, у револьверному варстаті знайшли шабер між шестернями—братця, обміркуйте культкерівництво в електричному без мене—ша, козацтво, зараз повернуся—на кого думаєте¡—ні це не він—стривай, кого позавчора викинули по розкуркуленню—це той Юда хотів змолоти револьверний—він сам себе змолов у кашу—нехай хоч зараз вішається—хто перший побачив шабер?—поклич його сюди—стій, це що, як ти ріжеш, чи тобі повилазило—таблиця в тебе є?—про справу з шабером сьогодні вночі в пів до дванадця то нарада—щоб був директор і громадяни інженери,—здоров, Іллін, вітаю тебе з стругальним, ти художник, нопро тебе ніхто не знатиме. ніхто не влаштує виставку того, що ти повершив—і тебе не виберуть на академіка—ти помреш у своїй хаті—але ми тебе не забудемо!—компресор скінчили збирати?—Браття, нам пишуть, ніхто в Союзі не робить таких компресорів—і хоч би який цуцик гавкнув у газеті.—Дощик,—але мітинґа одкриваю—товариші, наша культбриґада повернулася з села,—повстаньте гнані і голодні, пролетарі усіх країн—їздили робочі, культробітники, окрестра, пролетарський поет і так далі,—в'їздили в хутори, виїздили з колгоспів—дядьки накидали три підводи ікон, — возили бабів автом

у зразкові колгоспи,—виявили, як живуть люди, чи штемпелюють дітей, чи сплять по сорок душ під однією ковдрою.—Товаришу дядько, ваше слово—тільки не розвозьте плужанської лірики,—кажіть просто і прямо, що бачили,—виявляйте, чи були заскоки,—повстаньте гнані і голодні,—тепер, товариші, я скажу. Ви пам'ятаєте, як ми робили на бельгійців? Як горіли свічки, як пропадав газ. Як коксувальним вугіллям топили паровики. Як виганяли на вулицю з вовчим білетом за те, що читав Маркса. Як видавали двадцять п'ять рублів за одрізану дротом руку, як видавали двадцять п'ять рублів за одрізану дротом ногу.

Товариші! ми будували новий електричний цех. Ми топимо штибом, товариші. Із шлаку ми робимо цеглу. Ми збудували нову повітродувку і вона йде в нас на газу, товариші.

Но, товариші, не електричний цех ми збудували. Не повітродувку ми поставили. Не нову домну ми пускаємо післязавтра, а старе бельгійське барахло розвалюємо. Ми збудували нових людей. Ми поставили нову історію. Ми пускаємо в хід нове життя, товариші. Кому не цікаво, вийди геть. Товариші, ви підняли ваші чорні руки. Не опускайте їх, у ваших чорних руках ніжна доля всіх людей світу. Ви отці нового світу—не упустіть дитя—воно в ваших чорних руках. Товариші, я закриваю мітинг;—ні, ще про римську папу, вилазь із доповіддю, хто там!—Товариші, папа римський є головний римсько-католицький зверхпіп,—но цікавиться православними церквами з недавнього часу,—саме чогось тоді, коли в нас пущено всі шківи, коли ми повертаємо життя, коли ми двигонули вперед.—Повстаньте гнані і голодні!—Хто за?—Учасникам культбри-

ґади зібратися о дванадцятій годині ночі в клюбі для звіту.—Не спали шість діб—не поспишіще й сьогодні,—на завтра звільняю на день від роботи—одіспиш за все.—Диктую, стукай відповідь силікаттрестові!—Де мій чоловік, поїхав у колгосп і досі нема, де ви діли мого чоловіка, що я довіку сама спатиму,—все одно не вийду подай сюди мого чоловіка.

Гай Сергійович Шайба вийшов з-за столу і підійшов до баби.

— Листа послали, но людина не янгол і не може ввесь вік спати з однією бабою—якщо не вернеться, то з міліцією його тягти не будемо. Гай Сергійович Шайба бабу поцілував дружньо, повернув за плечі і вона вже була за дверима.—Що тобі, жінко?—Навіщо ти сюди притягла пацана?—Чи ти повернешся колись додому, чоловіче, третій день спиш на столі в завкомі!—Завтра в обід може прийду, наготуй мені цинкований таз помитись.—Одпливай додому, нема коли—до силікаттресту—у відповідь на вашого листа, сповіщаємо.—Що тобі, пацан—пояса?—На тобі пояс, грайся, но тільки тікай додому.—Пацан узяв,—о! це був добрий англійський пояс.

— Товарищі, сказав небавом по цьому Гай Сергійович Шайба. Часу в нас небагато—і в тижні ми знайшли п'ять день, а в п'ятирічці ми дозволяємо собі лише чотири роки, але все ж таки, ви маєте почекати п'ять хвилин, бо насупротив мого вікна, в їдальні я нап'юсь чаю.

Як тепер, блукавши по подолах Даґестану і дійшовши горяного струменя, заллявшись потом, як градирня, як звір, він пив чай. Гарячою парою прикро промивався потужний котел його тіла—аж у кінчиках

пальців, здригаючись болючою насолодою, він пив чай, склянку за склянкою, розплавлюючи зґляґлі жмути нескінченних думок, розпарюючи затужавілу шкаралущу невдоволених питань. На мить він поклав голову на руки і в ту ж мить він став під трансмісією механічного цеху.

Мов океанський пароплав, механічний цех плив в Електриду. Кожний атом цегляної підлоги просякав дрібний двигіт невидимих хвиль, що на них гойдався механічний цех. Сичали ремені з шківа на шків—і з циркулем добрий шкіпер стояв над покопирсаною мапою земного валу—розміряючи пильно кругосвітну подорож валу—під ногами не було землі, він стояв над трюмом—звідти йшов таємничий двигіт.

Як маятник міряв час брус на стругальнім варстаті—вперед-назад-вперед-назад і кучерявою піною завивалась стружка в минуле, у чадну чагар перевойованих воєн, у давненезні доводи старої історії, у линучий літопис князів, королів, кошових, в десятитисячолітню костогризу людей, у смерть полотняних спантеличених смердів, у загибіль незнаних, незаписаних героїв, у те, як пилипи й лакузи скакали в гречку і вистрибували з конопель міністрами й великими воєводами.

А навколо сверещали свердла. Серед мила й без мила, не вмер Данило, болячка задавила, вони вдушувались у деталі великого мотора майбутности. Вони готували простір для свіжих лав юних болтів, нових фабійців. Для нових нарізані віків у математичному факультеті револьверного варстату вони увійдуть у товщ сталевої маси—і кожен з них свою стріне гайку, прошиє її і з нею з'єднається навіки.

Аж от Гай Сергійович Шайба відчув, що він—фрез. Витвір тисячолітніх математичних зусиль темних геніїв підсвіту, він, гіперболічний і блискучий, вийшов на поверхню і в металевих верствах людства, в сталі, в залізі, в чавуні в дуплинах, у жуках окалин, у перегартованій плівці, у потяжнім ферумі, у ванадії, молібдені і манґані прорізає парадоксальну, але ясну й круглу лінію до вселюдського щастя. Фрез фрезів, він сам нарізав фрези, полегшуючи роботу майбутнім вікам. Википілий в тиглі самогарт, він сталеву вів лінію ні на мікрон праворуч, ні на мікрон ліворуч.

Важку, мов болт голову, він звів зі зхрещених рук. Мов тать, підкрався дощ і заходив по дахові дитячими пальцями. Круглими скляними іскрами дощ цілував вікно—і от дощ утік у кущі—перед Гаєм Сергійовичем Шайбою стояв пацан і плакав круглими, літніми краплями. Об добрий англійський пояс, пристібуючи батька до стільця, об застібку він порізав пальця, і палець теж заплакав круглою краплею крови.—Стривай,—сказав Гай Сергійович Шайба, і взявши пацана навколінь, став видушувати з пучки кров,—боляче на одну мить, а далі буде краще,—він із страхом дивився на пацанове обличчя. Але пацан уже задивився на пучку, як з обріїв, з ярів пальцевої шкури нове зіходило, ще кривавіше сонце. Гай Сергійович Шайба зовсім збентежився, але давив дужче і глянув увічі. Сльози висихали йому на зацікавлених очах і рот розійшовся осонням осміху.

ЗМІСТ

Ціна 90 коп. (Р)

